Ferit Edgü

Tüm Ders Notları

DENEME

YKY

Ferit Edgü 1936/ İstanbul. Öykü, şiir, roman, deneme türlerinde yapıtlar verdi. *Bir Gemide*/ 1979 Sait Faik Hikâye Armağanı. *Ders Notları*/ 1979 Türk Dil Kurumu Deneme Ödülü. *Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı*/ 1988 Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü.

Ferit Edgü'nün
YKY'deki öteki kitapları:

Doğu Öyküleri *(1996)*
Yazmak Eylemi *(1996)*
Seyir Sözcükleri *(1996)*
Av *(1996)*
Eylülün Gölgesinde Bir Yazdı *(1997)*
Çığlık *(1997)*
Bir Gemide *(1997)*
İşte Deniz, Maria *(1999)*
Kimse *(1999)*
O / Hakkâri'de Bir Mevsim *(1999)*

FERİT EDGÜ

Tüm Ders Notları

DENEME

Yapı Kredi Yayınları - 1309
Edebiyat - 348

Tüm Ders Notları / Ferit Edgü

Kitap Editörü: Elif Gökteke
Düzelti: Alev Özgüner

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Şefik Matbaası

Ders Notları, Ada Yayınları, 1978, 1979, 1980, 1988
Yeni Ders Notları, Remzi Kitabevi, 1991
Son Ders Notları (yayımlanmamıştır)

YKY'de 1. Baskı: İstanbul, Ocak 2000
ISBN 975-08-0193-8

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2000

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 80050 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
http://www.shop.superonline.com/yky
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

DERS NOTLARI

Yazarın Notu

Bu notların tümü
bir öğretmenin değil, bir öğrencinin notlarıdır.
Bir okur-yazarın ya da bir yazar-çizerin
(nasıl nitelerseniz öyle olsun)
yaşarken, okurken, yazarken, konuşurken,
dinlerken, ya da çizerken aldığı derslerin
küçük birer özeti olarak bakılabilir bu notlara.
Kimi bir aforizma niteliğindeki bu küçük notlar,
aslında geliştirilmek üzere
bir kıyıya çiziktirilmiş tümcelerdir.
Yazar, bu "geliştirmeyi" yıllar boyu
gerçekleştiremediği için
burda, onların arasından seçtiklerini
herhangi bir yöntemsel sıralama tasası taşımadan
"oldukları gibi" yayımlamakla yetinmektedir.

Ekim 1977
F. E.

I. BÖLÜM

1./

Herkesin kendi sesi var.
İnce bir ses. Harika bir ses. Doyumsuz bir ses.
Çekilmez bir ses. Etkili bir ses.
Ne önemi var.
Ben, her sese göre
bir şarkı, bir türkü, bir ezgi olduğuna
inananlardanım.
Bu nedenledir ki, şu bet sesim
hiçbir zaman üzmedi beni.
Sesimi güzelleştirmek için bir çaba da
harcamadım.
Yalnızca bu sesin söyleyebileceği
ezgileri, türküleri
yaratmaya çalıştım.

2./

Yığınlara seslenmek
onlarla iletim kurmak güzel bir şey.
Ama büyük kitleler, karşılık bekler yazardan.
Okuduklarında bir karşılık ararlar.
Herhangi bir sorunun karşılığını değil.
Daha önce kafalarında belirmiş, *formüle* ettikleri
soruların karşılığını.
"Doğal olarak, bu soruların
hazır cevaplarını dile getiren yazarlar
kurar onlarla iletimi" diyor F.
Sonra ekliyor:
"Oysa ben, karşılık verebilirim, ama Cevap'ı
bilmiyorum.
Hiçbir Cevap'ı.
Cevaplarım bile birer sorudur benim."
"Öyleyse kimin için yazıyorsun?" diyorum.
"Soruları sevenler için" diyor. "Karşılıklardan
anlayanlar için."
"Ama kimse sevmiyor soruları" diyorum.
"Ben de aranılan bir yazar olduğumu söylemedim"
diyor F.

Uzun bir sessizlikten sonra
şöyle sürdürüyor:
"Hem istesem de başaramam bunu
kitlelerin beklediği büyük sloganları bağıracak
gür sesi vermemiş Tanrı bana."

"Ben de, diyorum
sesimin varabileceği yerleri
çok iyi bilmek isterdim."
"Üstelik dili, kendi içinde bir sorun
olarak görenlerdensin, öyle değil mi?"
diyor F.
"Birçok yazarda olduğu gibi, diyorum.
Yalnız, neyi anlatmak değil,
nasıl anlatmak da başlıca tasalarımdan biri."
"Tasa... İşte güzel ve nicedir duymadığım bir
sözcük" diyor F.
"Ama bir başka soru daha var:
Gerçeğe ihanet etmeden *anlatılabilir* mi?"
"Ah, o ayrı bir konu" diyorum.
"Aslında tüm konular, sorular ve sorunlar
ayrıdır" diyor F.

3./

Ben bir yazarım. Yalnız bir yazar.
Yani yazan bir kişi.
İnsan ruhunun mühendisi falan değilim.
Benden herhangi bir konuda
bir çözüm ya da bir öneri
beklenmesin.

4./

Noktalama işaretlerinden
(söylemem gerekli mi?)
en çok soru işaretini severim.

5./

Kafka'nın Köy Hekimi,
"Reçete yazmak kolay, insanlarla anlaşmak zor"
diyor.
Kafka bu,
"İnsanları anlamak zor" da diyebilirdi.
(Yoksa böyle mi diyor?)

Bizim yazarlarımızdan büyük bir çoğunluğu, niçin,
insanları anlamak, insanlarla anlaşmak yerine,
reçete yazmayı yeğliyor?

6./

Geleceğe kalmak için
yazmaya çalışmanın
benim gözümde
sınıfta kalmak'tan
bir ayrımı yoktur.

Bunu söylerken
büyük *dehaların*
hemen hemen her zaman
sınıfta arka sıralarda
oturduklarını da
bilmiyor değilim.

7./

Yaşım ilerledikçe daha iyi görüyorum:
Önemli olan *öğrenmek* değil;
anlamak'mış.

8./

Yazmak —
"ilkin devam etmek
sonra başlamak"
böyle diyor Büyük James (William).

9./

Kalemimi bir silah gibi kullanıyorum, diyen
yazarlara şöyle diyesim geliyor:
Savaşmak için demek bir silah gerek sana.
Öyleyse niçin gerçek bir silah almıyorsun eline?

Kalem bazı doğruları göstermek için
kullanılır.
Silah ise doğruları göstermez.
Silah patlar, öldürür.
En azından yaralar.
Bir de, unutma savaşçı yazarım,
kimi zaman da
geri teper.

10./

Yazının dolaysız bir toplumsal
etkiye sahip olduğuna inananlardan
değilim.
Ama bunu Sartre söylediği zaman
saygı duyuyorum.
Çünkü Sartre, bu sözün ardından,
"Toplumun kişiyi
kişinin de toplumu değiştirdiğine inandığını"
ekliyor.

11./

Yeni bir ahlak
yeni ve daha özgür bir ahlak yaratmaya
yönelmemiş bir yazar,
dünya görüşü ne olursa olsun,
eski iplikle yeni bir kumaş dokumaya çalışıyor
demektir.

12./

Sanatçı, yeni sözcükler
— sözcüklere yeni anlamlar —
yeni renkler
— renklere yeni anlatım gücü —
yeni sesler
— seslerin tükendiği durumlarda, gerekirse gürültüler —
bulmak *zorundadır*.

Çünkü, sanatın derin anlamında
yeni bir yaşam bulmak
— ya da yaratmak —
yatar.

Her büyük yapıt
bu yeni — ve henüz varolmayan — yaşamın
küçük birer parçasıdır.

13./

Sanatçının sözlüğünde
bulmak ile *yaratmak* eşanlamlıdır.
Sanatçının yaratış sürecindeki
betimlenmez yolculuğu, çoğu kez
Hindistan'a gitmek için yola çıkıp
Amerika'yı bulan
Kristof Kolomb'un serüvenine benzer.
Kristof Kolomb, amacına varıp
Hindistan'a varmış olsaydı
adı anılır mıydı bugün?
Ne var ki, nerden nereye gideceğini bilmek
birçok sanatçının koltuklarını kabartır.
Benim için
varacağım yer değil önemli olan,
yolculuk serüvenidir.
Yol boyunca göreceklerim, anlayacaklarım,
duraklamalarım, geri dönüşlerim...'dir
bana heyecan veren.
Varacağım yeri önceden bildiğimde
elim kolum bağlanır.
Hâlâ üzerinde yürüyeceğim yolu
tüm ayrıntılarıyla biliyorsam...
Niçin gideyim oraya?
Bulacağım ne var?*

14./

"Ölüme karşı tek yanıt sanattır" diyor Malraux.
Bense tam tersini düşünüyorum:
Yaşama karşı tek yanıttır sanat.

* Bu ders notunu yazdıktan sonra, Picasso'nun, bir dostuna şöyle dediğini okudum: "Eğer sanatçı ne yapacağını tam olarak biliyorsa, bunu gerçekleştirmesinin ne anlamı var? İlgi çekici bir yanı olamaz ki bu çabanın. Onu bırakıp başka bir şey, bilmediği bir şey yapması daha iyi olur."

15./

Bir zamanlar sanat benim için
gerçeğin araştırmasıydı.
Ama *Mutlak* kavramının peşini bıraktığımdan beri
(çünkü bir gün *Mutlak*'ın varolmadığını öğrendim)
sanatı bir yaşama biçimi olarak görüyorum.
Daha açık bir deyişle, bazı kişiler için
yaşamanın binlerce, milyonlarca biçiminden
biri olarak.

16./

Eğer savaşlar ve devrimler olmasaydı
Tarih diye bir şey olmazdı, diyor bir Bilge.
Oysa uluslar gibi her bireyin de
kendince bir tarihi vardır.
Bireyin tarihini sanatçı,
ulusların tarihini tarihçiler yazar.

17./

Adorno'ya göre hiçbir sanat yapıtı
tutucu olamaz.
Çünkü bir sanat yapıtı, özünde
en azından varolanın değişikliği özlemini taşır.
Eğer marksçı estetikçinin bu savı doğruysa,
örneğin bir Yahya Kemal'in şiirini
nasıl değerlendireceğiz?
Ya Adorno'nun söylediği yanlıştır
ya da Yahya Kemal'in şiirleri birer sanat yapıtı
değildir.
Benim inancım, doğruyu söylemek gerektiğine
göre,
ikincisinin doğru olduğu yönündedir.

18./

Çoğu kez bitmiş bir sanat yapıtından çok
niçin o yapıtın taslağı çekiyor ilgimi?
Taslak aşamasında
sanatçı kendini daha özgür duyduğu
için mi?
Yoksa taslakta
yetkinlik sevdası
henüz ortaya çıkmadığı için mi?

Kimi okuyucularımı şaşırtacağım:
gün geçtikçe yetkinliğin
iletişimin düşmanı olduğuna inanıyorum.

19./

Bir yapıt
gerçek olan'dan
bir parçacık taşıyorsa içinde,
evrenseldir.

Çünkü evrensel olan bir tek şey vardır:
İnsan gerçeği.

20./

Yaratma
gerçeği dile getirme
gizliyi açığa vurma istemi
karşı koyulmaz bir istemdir.
Bu nedenle,
en bağnaz toplumlarda bile
engellenememiştir bu.

İslam dini, *suret*'i yasaklamıştır.
Ama yalnız Şiîlerde değil,
İslamın tüm mezheplerinde
yaratıcılar, süslemeyi aşmış
suret'i yaratmışlardır.

Türk, İran, Hint minyatürlerinde
en yakası açılmadık sahnelerin
çizimleriyle karşılaşabilirsiniz.
(Bunlar, genellikle bilinmiyorsa eğer,
özellikle halktan kaçırılmış oldukları içindir.)

Gerçek olan,
yasaların, törelerin, dinlerin yasakları
değildir,
yaşamın içinden fışkıran gerçeklerdir.

Gerçek
hiçbir devirde, hiçbir dönemde
yasaklanamaz.

Yasaklandığını sananlar
kendi kendilerini aldatan alıklardır.

21./

Kimi yazarlarda (yerli, yabancı)
gerçek gerçeklik, ancak *erişilen*,
gözle görülen, kolayca algılanan,
zihinsel bir çaba gerektirmeyen
yüzeysel gerçeklikten başka bir şey değil.

Sanat yapıtında algılanacak gerçeklik
gözle görülmeyen, yaşamın derinliklerinden çıkan,
gizli (ancak yazarken, çizerken yaratılan),
kendinden önce varolan
ama çoğu kez varolduğunun bilincinde olmadığımız,
giderek sezemediğimiz
gerçekliklerdir.
Öylesine ki, onların varolduğunun bilincine,
ancak, o yazıları okuduktan,
o çizgileri gördükten,
o sesleri dinledikten sonra varırız.
Dolayısıyla "Onlar, ancak yaratıldıklarında gerçek olurlar"
demek yanlış olmaz.

22./

Gerçeği en iyi yansıtan
— yüzeyde değil, derinliğine —
sanatçının düşsel ürünleri
— yaratıcılık dediğimiz —
şiirler, romanlar, oyunlar...

Gerçek ile düş —
Bu çelişkiye Huxley de şaşmıştı.
Ama geçerli karşılık, acaba,
Swann'da Proust'un söylediği şu sözlerde mi?:
"Gerçeklik yalnız bellekte oluşur."

23./

Yaşam, yaşamın bir dilimi, bir ânı
sanat yapıtında bir başka yaşama biçimine dönüşebilir.
Sanat yapıtı, yaşamın bir dilimini, bir ânını
saptayamaz,
onu bir başka düzeye (sanat düzeyine)
aktaramaz.
Ne de yeniden kurabilir onu.
Klee'nin dediği gibi, sanatçı
yeniden yaratmaz, *yalnızca* yaratır.
Görüneni görüntülemez.
Görünmeyeni görünür kılar.

24./

Bir roman, bir şiir, bir öykü, bir oyun
önünde sonunda
bir dil yapıtıdır.
Ve yalnız bir dil yapıtıdır.

25./

Humpty-Dumpty'nin kuramı:
"Bir bavula koyar gibi
bir sözcüğün içine
iki anlamı birden koymak."

Ama bir bavula birçok şey konulabilir.
Uzun bir yolculuk öncesinde
bavulu iyi hazırlamak,
gerekli olan hiçbir şeyi unutmamak demektir.
(Ve büyük yolcular
bavul hazırlama sanatının ustalarıdır.)

Yazarın da
uzun bir yolculuğa çıkmadan önce
bavulunu iyi hazırlaması gerekir.
Ve bir sözcüğün içine
birden çok anlam yüklemeyi bilmesi.

26./

"Dilin yetenekleri, diyor Nietzsche,
genel olarak bilincimizinkinden çok daha
geniştir."
Ama dilin yeteneklerini yakalamak için
(bazıları bunu sözcük cambazlığı sayıyor)
işlek bir zekâya sahip olmak gerekiyor elbet.
Ancak o zaman dil, yalnız bir *anlatan* olmaktan
çıkıp *anlayan* ve *kavrayan* olabilir.

27./

Geçenlerde Jean-Louis Barrault'nun bir yazısını
okurken
şiirin sözcüklerle yazıldığını yineleyen,
şiirin gelip sözcüklere dayandığını söyleyen
ozanlarımızı düşündüm.
Jean-Louis Barrault'ya sahne provalarında
yardımcı olan
Kulak-Burun-Boğaz uzmanı bir hekim dostu,
bir sözcüğe takılıp kalan oyunculara
şöyle bağırmış:
"Boğulur gibi ne takılıyorsun sözcüğe?
Yüzmeye çabalasana."

28./

Ben küçük bir ozanım
büyükler gibi taşlara kazımıyorum adımı.
Gölgem, şu anda ocakta yanan
ve beni ısıtan şu kuru çam dalına düşsün yeter.

29./

Yaratıcı,
düşlediğini her zaman gerçekleştirendir:
Yazarak, çizerek, görüntüleyerek,
seslendirerek.

30./

Sanatçının amacı, algıladığı dış dünyayı
vermek de olsa
düşsel'in alanına sığınmak zorundadır.
Çünkü sanat, onun yaşadığı ortamda sığınabileceği
bir *özel yurttur*.
Bu, bir edimsizlik, bir kaçış değildir.
Tam tersine
dünyaya ve insanlara burdan açılınır.

Yazar, bir başkaldıransa,
giderek siyasal anlamda bir devrimciyse bile,
günlük gerçeğin sınırlamalarından kurtulup,
kapağı, sanatın alanına atmak zorundadır.
Ünlü bir yontuç, bir gün bana şöyle demişti:
"Benim özgürlüğüm yontularımdır."
Oysa, *özgür* bir ülkede yaşıyordu.
Karışanı, görüşeni, yasaklayanı, sorguya çekeni
yoktu.
Onun, üç sözcükten oluşan bu yalın cümlesinde
bir gerçeği kavradım:
Sanatçının özgürlüğünün (dilerseniz buna bilim
adamlarının özgürlüğünü de katın)
kitlelerin özgürlüğünden
ayrı bir anlamı vardır.
Bu, yaratış sürecinde özgür olması demek değildir.
Karışanı, görüşeni, polisi, yargıcı olmaması demek
değildir.

Burda söz konusu olan özgürlük
kişisel bir sorundur.
Ondan, bu özgürlüğü, ne polis, ne yargıç alabilir.
Bu nedenle de *düşsel*'in alanına sığınmak
zorundadır.
(Ama burda sözünü ettiğim düşsel,
düşlerden kurulu, *hayaller dünyası* demek değildir.
İnsanlardan, dış dünyadan yola çıkıp
yepyeni bir dünya yaratmaktır söz konusu olan.
Yaratılan o yapıttan önce varolmayan bir dünya.)

Sanatçının dünya görüşü ne olursa olsun
bir yaratıcılığı varsa
o dünya görüşünün tutsağı olmaz.
Yaratacağı dünya, ne dünya görüşünün
basit yoldan dile getirilişidir,
ne de içinde yaşadığı dünyanın bir yansıması.

Bu nedenle, sanatçının gerçek kişiliğini,
yürekliliğini, inançlarını, özverisini
yaşamında değil
yapıtında aramak gerekir.

31./

İki tür sanatçı var:
1. Üretenler,
2. Yaratanlar.
Birinciler, sanatı bir "şantiye" gibi görürler,
orda çalışırlar, yapılarını (ya da yapıtlarını)
birbiri ardı sıra yükseltirler.
İkinciler, *yeniden* yaratılamayacağını bilirler.
Onlar yaratmak zorundadırlar.
Tuğla, harç...
gereçlerini bile yeniden yaratmak
zorundadırlar.
Delilerin, kaçkınların, mutsuzların,
toplumla bağdaşamayanların,
kendilerini öldürenlerin
daha çok bunların arasından çıkmasına
bu nedenle pek şaşmamalı.
Dünyaya, yaşama, olup bitenlere
ortak bir gözle bakmaz onlar.
Anlamaya, yorumlamaya çalışırlar.
Karşılık aramazlar, soru sorarlar.
Karşılıkları bile birer sorudur.
Dolayısıyla çok yorgundurlar.
Onun için az yazarlar
ve çok ölürler.

32./

Algılama ile anlama
duyma ile sezgi arasındaki
ayırımlar üstünde
kurar ozan
yaratıcı dokusunu.

33./

Ozan, salim bir limana varmak için
teknesinin yolunu değiştirenlerden değildir.
Bilinmezlik içinde ilerleyen
rüzgâra karşı yelken açan
çoğu zaman akıntıya karşı kürek çekendir o.

34./

Büyük okuyucu kitlesine
çeşitli yollardan varılabilir:
• ortak duyarlıktan
• ortak bilgilerden
• ortak inançlardan
• ortak özlemlerden
• ortak özentilerden
• ortak aldatmacalardan
• ortak yalanlardan
• ortak alıklıklardan...
(*ortak gerçeklerden*... demedim; çünkü, ortak bir
gerçek yoktur.)
Günümüzde, yerli, yabancı,
büyük okuyucu kitlesine
ulaşan yazarların yüzde doksanı,
bütün bu anonim ortaklıklardan
pay almış kişilerdir.

35./

Yazar,
okurunun kendisini bulmasına
yardımcı olur.
(Çünkü yazar,
kendi kendini bulmak için yazar.)

Bu açıdan bakınca,
yazarın salt bir tanık olmasını
anlamıyorum.

Salt tanıklık,
ister istemez *yalancı tanıklık*'tır.
Sanırım, yasalar bile cezalandırıyor
yalancı tanıklığı.

Eğer yazar tanıklığı seçiyorsa,
aynı zamanda savcılığı, yargıçlığı,
gerektiğinde cellatlığı da
seçmesi gerekir.
Gerçekçilik bunu gerektirir.

Ben kimsenin tanığı değilim —
kendimden başka.

36./

Kendilerine bakmayan,
kendilerini deşmeyen,
başkalarını gözlemekle yetinen
yazarlar var.

Benim yazarlarım,
kendilerine baktıklarında
başkalarını gören,
başkalarına baktıklarında
kendilerini kurcalayanlar
ve düşlerinde yaşama
yaşamlarında düşe
yer verenlerdir.

Düş yoksa
yazınsal yaratıcılık da yoktur.

37./

Malraux, Picasso'nun ölümünden sonra yayımladığı
kitabın bir yerinde,
"Eğer, diyor, her deli içinden çıktığı
uygarlığın ürünüyse, kendi deliliğinin de ürünüdür.
Eğer her karabasan, uyuyanın karabasanıysa,
aynı zamanda uykunun ve düşün de karabasanıdır."

38./

Bazı yazarlar var ki, onlarla hiçbir zaman
ilişki kuramadım.
Örneğin, Balzac, Zola, Molière, Gorki, Yeats...
Görüldüğü gibi, birbirinden oldukça değişik
yazarlar.
Nedeni?
Bilmiyorum. Çok kafa yordum bu konuda,
hiçbir mantıksal karşılık bulamadım.
Ola ki, yaşlılığıma sakladım onları.

39./

Yaratıcı
içinde yaşadığı düzen ne olursa olsun
karşı koyandır.
Çünkü karşı koyulmayacak bir düzen yoktur.
Ve karşı koymaya izin vermeyen bir düzen
insandan yana olana
karşı bir düzendir.

40./

Körler alfabesini bilmem.
(Gereği de yok, çünkü körler için yazmıyorum.)
Dilsiz-sağır işaretlerinden anlamam.
(Dolayısıyla, derdimi onlara anlatmamın
olasılığı da yok.)
Görmesini ve duymasını bilenler için yazıyorum
ben.
Karanlığı yaşamış, onun boyutlarını bilen
ve bir ışık arayanlar için yazıyorum.
Çünkü ben de
kendimi bildim bileli bir *arayan*'ım.

41./

Hiç kimsenin hoşuna gitmek için
almıyorum kalemi elime.
Yaratıcının sevilmek diye bir tasası olamaz.
Elimden geldiğince, ulaşabildiğim insanlara
başkalaşmış varlıklarının ötesine geçmeleri
için olanaklar sunmak istiyorum.

Bireyci/bireysel —
eleştirmenlerimizin* büyük bir çoğunluğu
daha bu iki kavram arasındaki ayrımı
görecek yeteneğe sahip değil.

* Haksızlık etmeyeyim, yazarlarımızla (romancı, öykücü, denemeci) şairlerimizin **ezici** bir çoğunluğunu da eklemem gerekiyor. (4. baskıya ek)

42./

Yaşadığım sorunları
dile getirmek
bir başka deyişle, onları somutlama çabasından
başka bir şey olmadı yazdıklarım.
Kimi zaman, bunu başaramadığımda,
simgenin alanına aktarmaya çalıştım.
Yazdıklarım benim birer parçamdı
ama onlarla yaşamak değil, onlardan kurtulmak
istiyordum.
Yazdıktan sonra da onları unuttum.
(Yazıp yayımladıklarımın büyük bir çoğunluğunu
saklamak gereğini bile duymadım.)
Bu durumun bana nelere mal olduğunu bilmiyor
değilim.
Yazar olarak çok şey yitirdim.
Ama kazanmak için yitirmek gerekir.

43./

Hiçbir zaman *Birinci* olmayı, başta gelmeyi,
önde gelmeyi yeğlemedim.
Hiçbir alanda hırsım olmadı.
Hele sanatta, hiç.
Bu nedenle olsa gerek,
başkalarının yazdıklarını
kendi yazdıklarımdan daha çok önemsedim.

Birinci olmamak, önde gelmemek isteği
bu alıklar dünyasında, yarışa kalkanların
yarattıkları tepkileri gördüğüm için değil yalnız.
İçimdeki koşma, fırlama, atılma, hız istemini de
dengelemeye çalıştım.
(Fren, biraz da denge demektir.)
Böylesi bir istemin başını boş bıraksaydım
ve yanına bir de başta olmak hırsını katsaydım
korkarım bu yürek, ancak birkaç gün dayanırdı.

44./

Yazarın yapıtına sıkı sıkıya bağlı olması,
onunla birlikte yaşaması,
onun için yaşaması gerektir.
Yapıtının, bedeninin, canının bir parçası
durumuna gelmesi gerektir.
Öylesine ki, onsuz soluyamaması,
onsuz yiyip-içememesi gerektir.
Yazarlık budur.
Tutku olmadan üne kavuşamaz yazar.
(Başarı?.. O apayrı bir konudur.)

Ben yapıtıma hiçbir zaman
böylesi bir bağlılık duymadım.
Benim için, ta başından beri, bir tek sorun vardı:
Yaşam.
Şu dünya üstündeki, belli bir süreyi dolduran
ve yalnız bana *ait* olan bir yaşam.
Bunun sorunları.

Yaşama çabaları.
Benim, yazar olarak, bağlılığım
(o ünlü deyimle *angajman*'ım)
bu sorunlara oldu.

Yapıtım,
bu sorunun çevresinde (daha doğrusu içinde)
oluştuğu
bu sorunu dile getirme çabasından başka
bir şey olmadığı için
ona yeterince bir tutkuyla bağlanamadım.
Çünkü, yazdıklarımın hiçbir zaman
bir çözüm
getirebileceğine inanmadım.

45./

Yirmi yaşımdayken,
Ya Sartre gibi olurum
ya da hiçbir şey, diyordum.

Şimdi kırkımdayım.
Sartre gibi olamadım.
Kendim gibi oldum.
Sartre'a olan, hayranlığım değilse de, saygım
sürüyor.
Ama bugün, yeteneklerimin sınırlarını biliyorum.
Gün geçtikçe, daha da
kendim gibi olmaya çalışıyorum.

46./

Uzlaşmaz adamın biriyim.
Hiçbir zaman, hangi konuda olursa olsun
aramadım uzlaşma yollarını.
İçimden *Hayır* deyip, dışımdan *Evet* demek
zorunda kaldığımda bile
tüm çabama karşı
o *Evet*'i Evet gibi söylemeyi
beceremedim.
Çok şükür, hemen herkes
içe değil dışa baktığı
ya da *öz*'e değil söze baktığı için
pek alınan çıkmadı.
Onlar *Evet* sözünü duymak istiyorlardı,
ben de onlara *Evet* diyordum.
Anlamı, deyişi (ifadesi) *Hayır* olan bir EVET.
Ama bu *Evet*, onları mutlu kılıyordu.

Bir insanı mutlu kılmak için
elimden gelse,
kendime bile yalan söylerdim.

47./

"YA GEBER YA DA YAZ!"
Birçok kez, istemeye istemeye yazı masamın
başına otururken
kendi kendime söylediğim bir cümledir bu.

48./

Denemek —
yaşamayı ve yazmayı
yazmayı ve yaşamayı.

49./

Geleceğe kalmak gibi bir sevdam yok.
Günüme kök salmak istiyorum ben.

50./

Tılsım, büyü mühürleri, muskalar
koleksiyoncusuyum ben.
Sarı bir metalin üstüne kazınmış,
bir meşinin üstüne yazılmış
anlamlı-anlamsız sözcükler, harfler, simgeler,
işaretler değil aslında ilgimi çeken.
Onların, bazı kişiler üstünde yarattığı etki:
Tansık.

(Hakkâri'de bir gün, bir köylü
kolundaki muskayı göstererek,
— Bu kolumdayken, kurşun beni bulmaz,
demişti.
Elimde av tüfeğim vardı.
Çekmedimse tetiği, tılsım bozulmasın diyeydi.
Ve tansığı, o an, yaşayamayacağımı bildiğim
içindi.)

51./

Yazarken
bir tansık aramıyorum
bir tansık yaratmaya çalışıyorum.

52./

Yazarın, çizerin, politikacının başarısı...
bir başka deyişle
bir insanın
yazar *olarak*
sanatçı *olarak*
politikacı *olarak*
başarı kazanması...
Bilmemnemde değil bu.

Bir tek başarı tanıyorum:
Kişinin yaşamını başarması.
Bu şu demek:
"Başka türlü de olabilirdi"... diye bir düşüncenin
aklın ucundan geçmemesi.
"Eğer ben başka bir ortamda yaşasaydım"...
diye söze başlanmaması.
"Ben onun yerinde olsaydım"... denmemesi.
Ve benzerleri...

53./

İnanç,
türü ne olursa olsun (dinsel ya da politik),
kendinden başkasına hak tanımıyorsa,
tapılan bir inançsa,
düşüncelere tek yön veren bir inançsa,
kör değilse bile
mutlak ileri bir astigmattır.

Kör ya da hastalıklı bir gözle
bakılmaması gerekir insana.

54./

İnsanlar, insanlar, insanlar...
Bir çiçek çizilirken
gökyüzü boyanırken
bir görüntü istiflenirken bile
onlar, yalnız onlar...
Ölü bir doğa parçasının
bir *nature-morte*'un bile
canı, ruhu, anlamı onlar.

55./

Benzerini seveceksin, buyuruyor dinler.
Nasıl?
Bir insanın benzeri olur mu?
Her insan ayrı bir dünya değil mi?
Önemli olan
onları sevmek değil
(bu dinsel bir inancın
sonucu olabilir ancak)
onları anlamak
onlarla anlaşmak olsa gerek.

56./

"Eğer inancı varsa kişinin,
gerçeğe sırtını dönebilir" diyordu genç Nietzsche.
Evet, ama kişi çok geçmeden bunu unutup
tek gerçeğin inancı olduğunu söylemeye başlar.
Sonunda buna kendisini de inandırır.
Bir devrimci şöyle söyleyebilir mi:
"Ben gerçeği aramıyorum.
Ben inancımı gerçekleştirmek istiyorum."
Bu söylendiğinde,
amaca giden tüm yollar *mubahtır*.
Ancak o zaman suçsuz insanlar da öldürülebilir.
Ancak o zaman
çoğunluğun (birileri tarafından karar verilmiş)
mutluluğu adına
sürgünlerde, kamplarda
insanlara acı çektirilebilir.
Ancak o zaman aykırılık bilincini
yok etme hakkını
kendinde görür birtakım kişiler, örgütler, güçler.
Çünkü, artık, suçluluk/suçsuzluk,
iyi/kötü, doğru/yanlış, sevi/kin
ayrımı kalmamıştır.
Gücünü, gerçeğe sırtını dönen
inançtan alanlara karşı
sonsuza değin inançsızlığı yeğlerim.

57./

Işığın âşığıyım.
Karanlığı da severim.
Ama gerçek tutkum
karanlıktaki ışığı yakalamak.

58./

"Benim gerçeğimle, onların gerçeği
birbirinden ne kadar ayrı" diyor F.
"Onların sözcüğünde, benim sözcüklerimden
birçoğunun karşılığı yok.
Onların kullandıkları sözcüklerin büyük bir
çoğunluğu ise
benim için eskimiş, aşınmış, boş.
Onları güldüren, beni ağlatıyor.
Onların adımlarına uyacak olsam
biliyorum, hep geri gideceğim."

"Onun için böyle yerinde sayıyorsun" diyorum gülerek.
"Hayır, diyor F.
Ben, olduğum yerde ilerliyorum.
Sınırlarını, çukurlarını ve tepelerini,
engellerini, engebelerini çok iyi bildiğim
bir alanda.
Bana *ait* olan, benim olan bir yerde."

Bu açıklamadan sonra, ben de şu soruyu
soruyorum:
"Olduğu yerde sayan sanatçıların büyük
bir çoğunluğu fazla koşanlar arasında mı acaba?"
"Araştırmaya değer" diyor F gülerek.

59./

Her şeyi ya da herhangi bir şeyi
bir sistem içinde
düşünmek
tasarlamak
gerçekleştirmek...
Büyük kolaylık
Büyük rahatlık
Büyük mutluluk
VE BÜYÜK YANILGI.

Sistem — herhangi bir sistem —
bir gerçek taşıyorsa içinde
ancak *gerçek*'in bir parçasını içerir.

Tüm gerçeği kucaklamanın
olanağı yoksa da
sistemlerin tümünden (hemen hemen)
yararlanma yolu var:
Bu da, hiçbir sisteme bağlı kalmadan
tüm sistemlerin içerdiği
gerçekliklerden yararlanmakla olur.

60./

Ekonomik açıdan
toplumsal sınıfların varlığı
bir gerçektir elbet.

Ama insanlar,
hangi toplumsal sınıftan olurlarsa olsunlar,
ikiye ayrılırlar:
1./ Hamlar
2./ Olgunlar.
Toplumcu yaklaşım bu ayırımı yapmaz
ve seslenmek istediği sınıftaki
hamlara ve olgunlara, aynı anda,
aynı biçimde, aynı sözcüklerle seslenir.

Ahlaksal yaklaşım,
her şeyin herkese söylenmeyeceğini
bilir.

Hamlara her şeyi söylemez.
Sağır oldukları için değil,
daha kötüsü: her söyleneni yanlış anladıkları için.

Ahlâkçı yazar
saklanacak, söylenmeyecek hiçbir şeyin
olmadığına inanan kişidir.
Ama sözcüklerini seçer.
Seslendiği kişilere göre ayarlar pusulasını.
Bu onun sorumluluk bilincidir.

61./

Nietzsche, *Gaya Scienza*'nın bir yerinde
"Gerçeğin perdesini kaldırıp
ardına baktınız mı
perdenin ardında hiçbir şeyin
olmadığı görülür" diyor.

Aynı kanıda değilim.
Perdeyi kaldıran insan
perdenin ardında insanı görecektir.
Alık, zeki
iyi, kötü
çalışkan, tembel
gününü yaşayan, yarını düşünen
bencil, cömert
düşen, kalkan
ilerleyen, yerinde sayan
insanı.

Gerçeğin
kendisi de
perdesi de
perde arkası da — özellikle bu —
insandır.
Perdeyi kaldıranın
perdenin ardına bakanın da
insan olduğu gibi.

Bu insan Nietzsche de olabilir
sokaktaki çöpçü
ya da genelevdeki orospu da.

62./

Kierkegaard, "Hıristiyanlık, umutsuz bir çıkıştır"
diyor.
Marksçılık?
O da, yaşanılan düzenin umutsuzluğundan
doğmuyor mu?

63./

Dünyayı değiştirmeye çalışanlar
biraz da insanı değiştirmeyi düşünseydiler,
bunun bilincinde olup
bu yolda çaba harcasaydılar
benim gibi bazı kişilerin
umutsuzluğunun kara rengi
az-buçuk açılırdı.

64./

Marksçı olduğunu sandığım İtalyan yazar
Leonardo Sciascia'nın bir romanında
(*Todo Modo*) şu sözlerle karşılaştım:
"Tüm devrimciler tutucudur."

Bir itiraf mı bu?
Yoksa bir öz-eleştiri mi?

65./

Günlerdir Troçki'nin şu sözü kafamda:
"İnsan yaşamını kutsal bir şey olarak gören
bir kişinin devrimle ilişkisini kesmesi
gerekir."

Bugüne değin kutsal diyebileceğim bir tek şeye
inandım: İnsan.

66./

İnsanoğlunun bazı gerçeklerini
hasıraltı etmek sevdasında olan ahlakçılar kadar
ahlaksız kişi yoktur.

67./

Bütün yollar insana çıkar.
Ne kadar kaçarsan kaç insanlardan
sonunda gene onlara gidersin.
Çünkü başka *çıkar yol* yoktur.

İnsanların dışında
başka hiçbir *çıkış yolu* yoktur.

68./

"Düşler ve düşünceler için bir zindan!"
Zorbaların en büyük düşü ve düşüncesi
bu olmalı.

69./

Bir yazarın, bir yaratıcının özgürlüğünden
(yani yaratma ve düşünme özgürlüğünden)
söz edildiğinde, özgürlüğü,
yalnız ekonomik özgürlük
olarak görenler,
bunu "soyut bir özgürlük kavramı" olarak
niteliyorlar.
Oysa, bir sanatçının, bir düşünürün özgürlüğü
son derece somut bir olgudur.
Sanatçı ve düşünür için özgür olmak
nerde, hangi ülkede, *hangi rejimde* yaşarsa yaşasın
dilediğini, dilediğince söyleyebilmesi,
yaratabilmesi ve başkalarına duyurabilmek
özgürlüğüne sahip olması demektir.
Evet her rejimde. Her ortamda. Her koşulda.
Bu sınırsız bir özgürlük anlayışı değildir.
Bir sanatçı, bir düşünür,
kendi özgürlük sınırını
ancak kendisi çizebilir, demektir.

70./

Düşünce özgürlüğünden söz ediliyor.

Düşüncenin gerçek özgürlüğü
belli kalıplar içinde
düşünmemektir.

71./

Tasarlayan, düşünen,
yaratan güç
sınır nedir bilmez.
Tüm evreni içine alır.

Bu nedenledir ki,
yaratıcı güç
tüm baskılar altında *bile*
özgür duyar kendini.

72./

Sanatçı için özgürlük,
dilediği her şeyi söyleyebilmesi,
bunu yaparken de,
ensesinde polisin, sansürün, yargıcın,
ya da bazı ülkelerde olduğu gibi,
ruh doktorları'nın
soluğunu, copunu, yasasını, ya da *tedavisini*
duymaması demektir.

73./

Sorumluluğun olmadığı yerde
kuşkusuz
özgürlük de yoktur.
Yaratıcı
TEHLİKELİ BÖLGE!'lerde
özgürce dolaşırken,
yaratıcı gücü
sorumluluğun izlerini bırakır ardında.

74./

Yaratıcı için
özgürlük diye bir sorun
yoktur.
O her zaman özgürdür.

Kimi yerde, kimi zaman
bu özgürlüğün bedelini öder.
(Ödetenler utansın.)

Kimi zaman
toplum ve yönetim
onun dokunulmazlığının bilincindedir.
Böylesi toplumlarda ve dönemlerde
gerçeği söylemeyen yaratıcı utansın.

75./

Şaşılacak bir durum
"Ne dilersen yap
ama dört duvarla çevrili odanda"
diyor Yasa Koyucu.
"Ama yaptıklarını yazma."

Yasa Koyucu'nun bilmediği, ya da işine gelmeyen
bir gerçek var:
İnsanoğlu,
karanlıkta olup bitenlerin
ya da düş dünyasında düşlenenlerin
ak kâğıtlar üstüne düşen cesur sözcükleriyle
ilerler.

Sözcükler, bilinmeyeni bilinene
yaşanan tekil deneyleri
evrensel kılmaya yardımcı olur.

Yasa Koyucu yerinde sayandır.
Yaratıcı ise
(karanlıkta, ya da dört duvar arasında bile)
durmadan ilerler.

76./

Hangi toplumda olursa olsun
varolan ahlak kurallarını
savunan kişinin elinde
(görülse de, görülmese de)
mutlak bir cop vardır.

77./

İnsana özgü olan bilinç ve yaratıcılık
birer gerçekse
(dolayısıyla evrensel ise),
seks de
onun evrensel bağıdır.

78./

Erotizm,
Robert Desnos'un dediği gibi,
bireysel bir bilimdir.
Ama onu evrenselden ayıran
kıl payıdır.

79./

İnsanı, yalnızca toplumsal bir varlık olarak
niteleyemeyeceğimiz gibi,
bilinçli, yaratıcı vb. bir varlık olarak da
niteleyemeyiz.

İnsan,
toplumsal, ekonomik, bilinçli, yaratıcı
bir varlıktır.
Etten, kemikten, ilikten, kandan, spermalardan
oluşur.
İyi duyguları (?)
kötü duyguları (?)
bilinci
bilinçsizliği
yaratıcılığı
içinde taşır.

İnsan,
bilinciyle, yaratıcılığıyla
aştığı gibi kendini
cinsel yaşamıyla da aşabilir.

80./

Eski Yunan'da, Roma'da
cinsel aşk
dikkatleri üstüne çekmeyen
günlük bir konuydu.

Eros'u zehirleyen
Tektanrılı dinler olmuştur.

81./

Cinsel aşka değgin,
ahlak konusunda
Doğulu ve Batılı zorbaların dedikleri:
— Yap ama söyleme!
Oysa, Yaratıcı yüzyıllar boyu şöyle demiştir:
— Ya ben öleyim mi söylemeyince?

82./

Bir Uzakdoğu dininde
seks kavramı, kurtarıcı bir kavramdır.
Yogi (erkek seksi)
Yogini (kadın seksi)
sözcükleri
"Sen/Ben" denli rahatlık içinde söylenir.

Bu dinde, seks
karşıt olanların birliğidir.
Yaşamın kaynağıdır.
Bilincin en yüksek noktası olarak görülür.

83./

Cinsel aşk çeşitli açılardan ele alınabilir.
Bunlardan ikisi üzerinde özellikle durmak
gerekir:
1 / Doğal açıdan
2 / Aşkınlık açısından.

Birincisi, maddeci bir yaklaşımdır
(sevişmenin fiziksel yönleri, işlemleri vb.).
Bu yaklaşımda haklı olarak kullanılacak sözcük,
çiftleşme'dir.

İkincisi,
birinci açıyı unutmadan
onu *da* içinde taşıyan
daha engin bir kavramı oluşturur.
Bu yaklaşım, cinsel sevinin evrensel,
giderek kozmik anlamını
ortaya koyma çabasını içerir.
Bu nedenle, bu yaklaşımda kullanılması gereken
sözcük,
çiftleşme değil, tekleşme'dir.
Birbirinin zıddı olan ve olmayan
iki varlığın TEKLEŞMESİ,
eski deyişle *yek vücud* olması.

Bu, yaşama, insancıl bir anlam veren
tek sözcüktür.

Büyük *erotik*'lerin
çoğunluğunun üstünde
Tanrıtanımaz mistik bir yelin
esmesinin nedeni
bu olsa gerek.

84./

Özellikle cinsel aşkın ağır bastığı yapıtlarda
neyin söylendiğine değil,
nasıl söylendiğine bakmalı.

II. BÖLÜM

KİMSE

O (Hakkâri'de Bir Mevsim)

85./

Niçin Yazılır?

Kimileri için yazmak bir alışkanlıktır:
("Yazmadan edemiyorum", hattâ "yazmadan uyuyamıyorum")
Kimileri için yazmak bir tutkudur:
("Yazmasaydım çıldırırdım")
Kimileri için yazmak yaşama bir anlam aramaktır.
Kimileri için bir anlam vermek.
Kimileri için yazmak bir kavgadır.
("Benim silahım kalemimdir. Buyrun savaşa.")
Kimileri için, yaşamı, dünyayı, olup bitenleri sarakaya almaktır.
Kimileri için ölümle dalga geçmektir.
Kimileri Tanrı'yı yüceltmek için yazar.
Kimileri tanrılı ya da tanrısız inançları.
Kimileri kendini çağının bir tanığı olarak görür.
(Tanık, gördüğünü olduğu gibi, yani doğru olarak söylemekle yükümlüdür — tabii söz konusu tanık yalancı tanık değilse.)
Kimileri haklıyı haksızdan ayırmak için yazdığını söyler.
(Burada söz konusu olan, tanıklık değil, yargıçlıktır.)
Kimileri için bazı soruların karşılığını aramak ya da bulduğu karşılıkları insanlığa sunmaktır.
Kimileri içinse yalnızca sorular sormak.
Kimi yazar insanlığı kurtarmak için alır eline kalemi.
Kimileri yurdunu kurtarmak için.
Kimileri de kendilerini kurtarmak için.
Kimileri içinde yaşadığı toplum düzenini beğenmez, bu düzeni değiştirmek için yazar.
Kimi yazar insanı değiştirmek ister.
Kimileri bu ikisinin birbirinden ayrılamayacağına

inanarak kullanır kalemini.
Kimileri sözcüklerle oynar.
Kimileri cümlelerle.
Kimileri düşüncelerle.
Kimileri biçimlerle.
Kimileri suçluluk duygusuyla yazar.
Kimileri suçlayarak.
Kimileri için bir uyarıdır yazmak.
Kimileri için bir eğitme.
Kimileri kendisi için yazdığını söyler.
(Ama gene de yayımlamaktan alıkoyamaz kendini.)
Kimileri halk için.
Özel olarak kadınlar ya da çocuklar için yazanlar
da vardır.
Kimileri bugün için yazar.
Kimileri yarın için.
(Farkına varmadan dün için yazanlar da vardır
bunların aralarında.)
Kimileri kargımak için yazar.
Kimileri kargınmak için.
Kimisi de kargınmış olduğu için yazar.
("Yitirecek başka neyim var?")
Kiminin bir bildirisi vardır, onu bildirmek için yazar.
Kiminin bir düşüncesi vardır, onu dışa vurmak için yazar.
Kiminin bir derdi vardır, onu söylemek için yazar.

Bu arada, *Niçin* yazdığını bilmeyenler de vardır.
Bu notların yazarı daha çok onlardandır.
Bu notlarda *Niçin?*'den çok *Nasıl?* karşılığını
aramasının nedenlerinden biri de bu olmalı.

KİMSE
(1976)

86./

Kimse *ile ilgili ilk not:*
(28 Şubat 1965 tarihli bir mektuptan:)

"Bir süredir bir oyun düşlüyorum.
İki kişilik bir oyun. Otuz yaşlarında bir baba ve
seksen yaşlarında bir oğul. Eğlenceli bir oyun
olabilir, ne dersin? Ama ne konuşacaklar aralarında?
Sanırım, eğlence, birbirinin aynı (baba-oğul)
iki kişiliğin tersine çevrilmiş olmasında.
Konuşmalar, tadını ya da gücünü bu çelişkiden
alabilir. Ama tahmin edeceğin gibi, bütün bunlar
bir oyunun yazılması için yeterli değil.
Yeterli olmadığı için de, bugüne değin kalemi
elime almadım.
Ama bu gece, yarı uykuda, yarı uyanıkken,
oyunun baştan sona hazır olduğunu gördüm.
Oyuna başka kişiler de katılıyordu ve
aralarında konuşuyorlardı.
Bunu öylesine somut olarak gördüm ki, sahne
oyunun sonuna değin karanlık olacak ve yalnız
sesler duyulacaktı.
Böylece, seslerin kime ait olduğunu seyirci
anlamayacaktı.

Bazı geceler böyle uyanırım, her şey kafamda
berraktır, ama bilirsin, sabah kalktığımda hiçbir
şey ansımam.
Bu kez kaçırmak istemedim.
Başucumdaki cep lambamı aldım ve onun ışığında, gene
başucumdaki not defterime bir şeyler karaladım.
Belki son haftalardaki mektuplarda
dile getirdiğim bunalımların nedeni buydu:
Doğum sancıları."

87./

Günlük'ten:

İpleri kaçırır gibiyim.

Kaçırmamak için
geceleri kendi kendimle konuşuyorum.
Gece olup, erken saatte (burda, en geç saat
sekizde yatağa giriyorum) yatağa girdiğimde
bir kişi yaratıyorum.
Ben bir şey söylüyorum
o cevap veriyor.
Böylece vakit geçiriyoruz,
eğleniyoruz!
Bazı geceler kavga ediyoruz.
Bazı geceler, yürümüyor, susuyoruz.
İkide bir dürtüklüyor beni:
— Yazsana! diyor.
Yazacağım, diyorum, bir gün yazacağım.
Sen yok olduğunda.

88./

Hep böyle çalışırım.
Karman çorman.
Çalışma ilerler. Parça parça. Sonra bunlar
birbirlerine eklenir. Sonra makası alırım ele.
Bunları okuyan sanır ki, çalışırken tasarlarım,
ya da çalışma bittikten sonra planlarım.
Tam tersi.
Her şey kafamda yerli yerine oturmadan
kalemi alamam elime.
Ama kalemi aldıktan sonra başlar gerçek serüven.
Bu serüven, diyebilirim ki, tasarıların, ya da
kafadaki taslağın nesnelleşme sürecidir.
(Nesnelleşme süreci, evet, yazı diline çevrilmesi
değil.)
Bu süreç içinde görürüm ki, kalemi elime
almadan hiçbir şey hazır değilmiş.
Ve sözcükler sert birer kaya gibidir.
Yazarken o taşları yontmak gerektir —
örülen duvara uygun parçalar durumuna
gelmeleri için.
Uzun bir süre çalışılır.
Sonra örülen duvarın karşısına geçilip bakılır ki
duvarın boyutlarının, kapladığı alanın
temeli atılmış, planlanmış yapıyla bir ilgisi yok.
Hadi al yeni baştan.
Peki bu durumda, aylarca, kimi kez yıllarca
olgunlaşmış planlar, tasarılar nerde kalıyor?

89./

Bugüne değin yazdıklarımda çok az konuşma
vardır.
Olanlarsa konuşma dilinde değil,
yazı dilindedir.
Kimse ise baştan sona bir konuşma.
Ve bu kez elimden geldiğince konuşma diline,
yazı diliyle bir bakışım kurmaya çabalıyorum.
(Bu konuşma dilinden bir deyiş yaratmasını bilmiş,
örneğin Céline'inki gibi bir davranış değil.)
Kimse'yi
konuşmanın *bir başka biçimi* olarak
yazmayı deniyorum.

90./

Başlamak, güç olan bu.
Öyleyse başlamayı bırak, devam et.
Nasıl?
Başlamadan devam et. Sonra da başlarsın.
Bu bir çözüm yolu mu?
Tek çözüm yolu — daha önce de yazdın.
Ve senden önce de yazdılar.

91./

İlkin yaratacaksın.
Sonra yarattığını yok edeceksin.
Aedificado et destruam.
Kalanlar yeter.
Büyük-küçük tüm yaratıcılar
bu yoldan geçmiştir.

92./

Gençlik okumalarımdan
defterin bir kıyısında kalmış.
Kierkegaard'dan bir cümle:
Bir tek dostum var: Yankı.
Yıllar sonra Hakkâri'nin dağında
buldum bu sözdeki anlamı.
Bu sözün dile getirdiği gerçeği.

93./

Kimse'de
berrak, giderek, saydam bir dil yaratmaya
çalışıyorum.
Bir kişinin değil
bir sesin dilini.
Bir ses kadar saydam bir dil.

94./

Birinci Ses / İkinci Ses
Bir Ses / Öbür Ses...
Bunlar bir düşüncenin, bir inancın, bir insanın
sözcüğü değiller.
Bir insanın sesleri.
Bir yerde o insanın düşüncesini, duygusunu,
düşünü yansıtıyor.
Ama yalnızca bir ses.
Karşısındaki: *Yankı.*

95./

Dr. Lacan, "Dialog diye
bir şey yoktur" diyor.
Yani herkes, şu anda (*Kimse*'yi yazarken)
benim gibi kendisiyle mi konuşuyor?
Bu korkunç bir şey olurdu.
Şu anda (*Kimse*'yi yazarken) kendi içimde
başkalarını arıyorum.
Başkaları olmadan, şiir yazılabilir
roman yazılamaz.

96./

Şu konuşmayı çıkarıyorum,
çünkü anahtar niteliği var.
(Başka anahtar sözler var *Kimse*'de. Ama hiçbiri
bunun kadar açık değil):
Sen benim bir cümlem olacaksın, diyor Bir Ses.
Cümlemiz zaten bir sesiz, diyor Bir Başka Ses.

97./

"Başlanamayacak olanı yinelemek..." diyor
Gilles Deleuze.
"Devam etmek, sonra başlamak" diyor (gene) bir
başkası (garip bir adı var: Wijnus).
"Şakımak için başlanır
bitirmek için şakınır" diyor Ungaretti.

Başlanmamış olana
başlanamamış olana
bir kez daha başlamak
bir kez daha denemek için
kalemi ele almak gerek.
Görmek için.
(Sözcüklerin gücünü.)
Dayanmak, dayatmak için.
(Yaşama. Geçen zamana.)

98./

Yalnız yazarak devam edebilmek.
Yazmak, bu soğuk cehennemde,
direnmek demek.
Şimdi, bu dağ başında
yazmaya çalışırken görüyorum,
yazmak benim için
hep direnmek demekmiş —
saplantılara
yaşamın güç koşullarına
anlamsızlığa, saçmalığa
her tür baskıya
ölüme, ölümün gerçeğine
çılgınlığa, çıldırmaya.

99./

Yandaki odada birikmiş kuru yufka ekmekleri
yaktı sobada ısınmak için.
Tezekten daha iyi yanıyordu kurumuş ekmek.
Şaşkınlıkla gördü.

100./

Çeşmeden akan suyun donduğunu gördüm.
Zazi'nin ağladığını gördüm.
Bir köpeğin güldüğünü gördüm.
Zalim Yar türküsünü gördüm
Zulmü gördüm.
Artık görecek hiçbir şeyim kalmadı sanıyordum,
çırılçıplak bir ölü gördüm.
Yıkıyorlardı. Sanki ölü üşümesin diye
sıcak suyla yıkıyorlardı.
(Bir olaydı benim için bu, not etmişim.)
Bu olaydan üç gün sonra Zap kıyısında,
karların üstünde çırılçıplak bir adam gördüm.
Yanımdaki jandarma dedi ki,
— Gusül abdesti alıyor.

101./

Bir gün gördüm
bir günde insanın ne kadar yaşlanabileceğini.
Ve gerçek ölümden önceki
ölümü.

102./

Bir gece gördüm
yaşamak için bir heceden başka bir şeye gerek
olmadığını
ama bilinmeyen bir dilde (Hitit/Asur?)
ilk araştırmaları yapan bir bilgin gibi
o hece bulunduktan sonra sözcüğün
sözcük bulunduktan sonra cümlenin
cümle bulunduktan sonra dilin bulunacağını.
O gece gördüm, söylemek istediğim bir heceydi:
Kapımı açıp içeri girmiş
ayakta sırtını duvara dayamış
hiçbir sözcük söylemeyen
soyup verdiğim portakaldan
bir dilim olsun almayan
kısık gaz lambasının ışığında
gözlerini kırpmadan bana bakan kadına karşı
o heceyi bulamadım.
Dolayısıyla sözcüğü, dolayısıyla cümleyi,
dolayısıyla dili —
yalnızlığın
çaresizliğin dilini
bulamadım
o an
o gece.

103./

Bir gün Halit'in bana şöyle dediğini gördüm:
"— Kimseye inanma. Kendine bile."
Aynı gün Muhtar'ın şöyle dediğini gördüm Halit'e:
"— Halit, hiç değilse Hoca'ya yalan söyleme."
Aynı gün Muhtar'ın babasının Muhtar'a şöyle dediğini gördüm:
"— Bana bak, Halit'i doğru yoldan çevirme."
Aynı gün (ama artık akşam olmuştu) Halit'in Muhtar'ın babası Muhtar Ağa'ya şöyle dediğini gördüm:
"— Bunca yıldır aranızda yaşıyorum, şu çocuktan başka doğruyu konuşan yok."
Başıyla işaretlediği Dilsiz Kerem'di.

104./

Kurtları gördüm
penceremin aralığından
ay ışığının karların üstünde yansıyıp
tüm köyü aydınlattığı gecelerden biriydi.
Evlerin kapısına yaklaşmışlardı.
Ama biri gerçekten yaklaşmıştı.
Öbürleri geride onun başına gelecekleri bekler gibi duruyorlardı.
Çok geçmeden köylüler kapıları açıp köpekleri saldılar.
.....

O
(Hakkâri'de Bir Mevsim)
(1977)

105./

O'nun adı daha "Doğu'm" iken kitabın başında yer alması düşünülen sunu:

Herkesin kendince bir Doğu'su, bir Batı'sı var.
Benim Güney'imle sizinki aynı değil,
sizin Kuzey'inizle onunki başka.
Öyle görülüyor ki, bu yaşadığımız günlerde
yalnız çevremizdeki oyuncular değil,
hemen herkes şaşırmış pusulayı.
Pusulalarımız kişiliğimizin manyetik alanına
girmiş.
Okuyucu, burda, bir yazarın,
ufuksuz, karlı topraklar üzerinde,
uzun süren bir kış mevsimi boyu
yaşadığı Doğu'sunu bulacak.
Onu, kendi Doğu'su ya da Batı'sıyla karşılaştırmak,
benzerlikleri ya da karşıtlıkları bulup çıkarmak,
bunlar üstünde düşünmek,
ya da birçoklarının yaptığı gibi
aynadan korkarak aynayı kırmak,
okurun kendi bileceği bir iş.

106./

Anlattığımızı (ve anlatmadığımızı)
bir kez daha anlatmayı deneyelim.
Başka sözcüklerle.
İzleri bir kez daha izleyelim.
Bir başka iz-sürücüyle.
Belleği bir kez daha çalıştıralım.
Bir başka yönde.
Biraz daha derine dalalım.
Tükenmiş oksijen tüplerimizle.

107./

Bir kaza ya da bir rastlantı sonucu
(ikisi ayrı şeyler mi?)
düştüğüm bu dağ köyünü, insanları ve
onların arasında geçen günlerimi anlatmaya
çalıştım yıllar sonra.
Bu anlattıklarım da belki rastlantısal oldu.
Başka bir deyişle, ben onların içinde
değildim ki, onlar *gibi* anlatayım.
(O zaman sözcükler rastlantısal olamazdı.)
Onların içine girmeye çalışmadım değil,
ama bilgim, yaşam deneylerim, dilim
onları anlamaya yetmedi.
Kim ki tersini söyler, kim ki oraya,
bir yaban eline gidip,
onlardan biri gibi yazmıştır,
onları değil kafasındakileri yazmıştır.
Benimse (denizcilikten gelen bir şey belki)
düş gücüm gerçeklerle (harita, karalar) sınırlıdır.
Burda ancak edindiğim bilgileri, izlenimleri,
yaşamın bir döneminden
bende kalanları anlatabildim.
O zaman dilimin parçalarını, parçalanmalarını,
anlatmanın tüm olanaksızlığına karşı
— yalnız, deneyerek, üreterek değil
giderek bellekte oluşturup
yeniden yaratarak da değil —
sözcüklere, yalnız onlara sığınarak
bu olanaksızlığı yenmeye çalıştım.
Biliyorum, böylesi bir çabada
yazan için
ne başarı söz konusudur
ne başarısızlık.
Yalnızca *yazılan* vardır.
O da, artık, yazana
ait değildir.

108./

Arka kapak için not *

"Nerden geldiğini pek ansımayan,
niçin burda olduğunu pek bilmeyen,
kendine oldukça bulanık bir geçmiş yakıştıran,
ve buna inanması gerekip gerekmediğini
kendisi de bilmeyen biri
bir gün, kendini ararken başkalarını buldu.
Umut dünyası: Belki başkalarını ararken de,
gün olur kendimi bulurum, diye düşündü.
Bir kitapta şöyle bir cümle okumuştu:
'Ben bir kızılderiliyim. Evet, Yaki kabilesindenim.
Ama bunu benim bilmem, bir şey yazmaz. Biri,
benden başka biri, bilirse bunu, o zaman başlar
benim öyküm.'
Bu altı çizilmiş, bilge kızılderilinin gerçeğini,
tersine çevirdi o: 'Başkalarını bilmeye
başladığında başlar senin öykün.'
Başkalarını bilmek (ya da tanımak) ...
Kolay bir yolculuk değildir bu.
Ama bu yolculuğu kimi zaman,
oturduğu yerde yapar insan:
Kapın vurulur.
Açarsın.
Ya hiç kimse yoktur
— gecenin getirdiği yalnızlıktır kapını çalmış olan —
ya da bir insandır.
İkisi birden de olabilir.
Bu durumda, hem kızılderili ihtiyar bilge haklıdır
hem de kendini dağ başında bulan
kazazede denizci.

* Baskıda yer almamıştır.

Yaşamın cilvesi mi, yoksa gerçeği midir bu?
Yoksa yazmanın cilvesi ya da gerçeği mi?
Sorunun karşılığını
okuyucunun vermesini isterdi yazar."

109./

Sanat yapıtı, gerçekliği
değişikliğe *uğratarak* verir.
Bu nedenle bir sanat yapıtında
(türü ne olursa olsun)
gerçekliği değil,
sanat yapıtının gerçeğini buluruz.
İlkellerin sanatına bakın.
Hitit'e, Yunan'a, Mısır'a, Roma'ya bakın.
Ya da Ortaçağ sanatına, Renaissance'a,
İslam minyatürlerine bakın.
Binbir Gece Masalları'nı okuyun.
Ya da Shakespeare'i, Goethe'yi,
Dostoyevski'yi, Tolstoy'u.
Dilerseniz Balzac'ı. Giderek Zola'yı.
Önemli çağdaş yazarları okuyun, Proust'u,
Joyce'u, Woolf'u, Kafka'yı, Faulkner'i...
Tümünde ortak bir yan vardır:
Hangi düzeyde olursa olsun
dile getirdikleri gerçeklik
bellekte oluşmuştur.
Her birinin, kendi sanatçı duyarlığında bilediği
ve yetileri oranında yarattığı,
bir gerçekliktir söz konusu olan.

110./

Her sanatçının yapıtında
bir değişim istemi vardır.
Bu istem, değişik biçimlerde yansıyabilir.
Nâzım örneğinde olduğu gibi
bu istem, çoğu kez
dolaysız bir yaklaşımla dile gelir.
Hemen hemen somuttur.
Açıktır.
Bu örnekte, değişim bir istem olmaktan çıkmış,
elle tutulur bir nitelik kazanmıştır.
Sanatçı yalnız bir istemi değil
bunun gerçekleşme yollarını da açık seçik
belirtmiştir yapıtında.
(Bu türde, sorular yoktur; karşılıklar hattâ öneriler vardır.)

Bir başka aşırı örnek: Beckett.
Beckett yapıtında bir çıkmazı
(insanoğlunun çıkmazını) ortaya koyuyor.
Önerilen hiçbir çözüm yolu,
verilen hiçbir karşılık
geçerli değildir bu tür sanatçı için.

Nâzım tipi sanatçı inandırmak ister.
Beckett, Kafka tipi sanatçı aramak.
Biri karşılık getirir.
Öbürü soru.
Bu ikilem kolay açıklanabilir: Birincisi
çözüm yolunu bulmuştur;
ikinciler, çözüm yolunu bulmadıkları gibi,
olası bir çözüm yolunun varolabileceğini
bile düşleyemezler.
Biri inanmakta — bir "şeye".
Öteki inanmamakta — hiçbir şeye.
O'da bu iki eğilimi birleştirmeye çalıştım.
(Çünkü bu iki sanatçı tipi
bir arada yaşıyor bende.)

Yıllarca umutsuzluk içinde yazdım.
Yıllarca umutsuzluğu yazdım.
Kimse'nin son noktasını koyduğumda
"İçinde, umutsuzluğu yıkmayan bir cümle
olmadan, bir daha yazmam umutsuzluğu"
dedim kendi kendime.

Umutsuzluk da yazılabilir.
Ancak neden hep aynı türküyü söylemek?

Dün anlıyordum Beckett'i.
Bugün de anlıyorum.
Anlamadığım, niçin yazmaya devam ettiği.
Çıkar bir yol olmadığını göstermek için
niçin durmadan yazmak?
Yazarın bir umut vermesi gerek.
Yalancı bir umut

ya da *Yarınlar mutlu olacak* gibi
klişe bir umut değil bu dediğim.
Yazar bir coşku yaratabilir.
Bu yaşamın değişebileceğine değgin bir coşku.

Yapıtında gerçekleştirebileceği,
gerçeği değiştirerek sağlayabileceği bir coşku.
Umudu, böylesi coşku yaratabilir.

O'da bu yolu izledim.
Gerçekçi bir roman yazmış olsaydım,
içinde yaşadığım koşulları
gerçekçi bir yaklaşımla yazmaya çalışsaydım,
bugüne değin yazdığım en karamsar, en umutsuz
kitabım çıkacaktı ortaya.
Hiçbir dayanışmanın varolmadığı,
akıl almaz bir bencilliğin varolduğu bir dünyayı,
ölen bebeler önünde yürekleri sızlamayan
insanları anlatmam gerekecekti.
Hayır, bunu yapamadım.
Çünkü toplumsal/ekonomik koşulları
bilimsel olarak irdeleseydim bile
bu koşulların, insanı böylesi
yozlaştırmış olmasını kabullenmek
umutsuzluğun dik âlâsı olurdu.

O'da gerçekleri değiştirdim.
Gerçeklerin değişebileceğini,
insanın, içinde yaşadığı gerçekleri (yaşam koşullarını)
değiştirebileceğini göstermek için.
(Bir yazar olarak, kendi işimde, yazarak bunu göstererek.)

Bir çölde mi yaşıyorsun?
Bana yağmurdan söz et.
Karlı bir dağ başında mı yaşıyorsun?
Bana denizlerden, güneşin ışıdığı
yaylalardan söz et.
Bir coşku yarat bende
ki yenilmeyeyim günlük yaşamın
çaresizliğinde.
Bir coşku yarat ki
güç alayım yazdıklarından.

O'da
olan ile olması gerekeni
iç içe geliştirmeye çalıştım.
Olan: gerçek.
Olması gereken: düş.
Kitabın başındaki kızılderili büyücünün sözlerini
bunu belirtmek için aldım.

111./

Kimse'yi yazarken tuttuğum notların sonunda,
"*Kimse*, benim son kitabım" demiştim.
Son kitap, her zaman
bitmemiş, giderek yazılmayan bir kitaptır.
O güne değin üstünde durduğum
başlıca sorunlardan
Kimse ile kurtulduğumu sanıyordum.
O'yu, o sorunlardan
kurtulmuş olarak yazabileceğimi umuyordum.
Ve öyle yazdım.
Ama insan kendinden ne kadar kurtulabilirse
ben de o kadar kurtulmuş olmalıyım *O*'da.
O'nun bir coşku olmasını istedim.
Okurla, elimden geldiğince, dolaysız bir ilişki
kurmak istediğim için.
O'nun bir çığlık olmasını istedim.
O, başkalarının kitabı olsun istedim,
(Frenkçe yazsaydım, kapağına "roman" yerine,
Chant derdim.
Türkçe, *Uzun Hava* demeyi düşündüm.
Uzun Hava'nın anlam yükü *O*'ya denk düşmedi.
İster istemez, daha doğrusu
istemeden, *roman* dedim.)

O'da yetkinliğe ulaşmayı aramadım.
O, bu anlamda, *Kimse*'nin karşıtı bir romandır.
Kimse, yazın/iletim/dilin sorunsallığı/anlatım olanakları/anlatım olanaksızlıkları/roman üstünde düşünceleri kapsayan bir kitaptır.
Kimse'yi yazarken, bu sorunları kendi kafamda yaşamakla yetinmedim, elimden geldiğince romanda da yansıtmaya çalıştım.
O'daki yaklaşımım bunun tersi oldu.

Kimse'yi on yılda yazdım
(altısı birbirinden değişik, on beş yazım).
O'yu altı ayda yazdım (aralarında büyük değişiklikler göstermeyen dört yazım).
Kimse, herkese, tümüyle açık bir roman değildi.
İçerdiği sorunsalda bilgi sahibi okurlara açık olabilirdi tümüyle.
O'nun herkese açık olmasını istedim.
Bunu derken, *O*'nun gizleri yok demek istemiyorum.
Ama o gizleri *keşfedecek* bilgiden yoksun okuyucu bile, bu romanın *dışında* kalmaz.

113./

Kimse'nin adı altı kez değişti:
(Sürgün/Sürgünde/Sürgün Konuşmaları/
Sus/Ben ve Öteki/ Ben ve O).
O'nun adı iki kez.
İlk adı, *Doğu'm* idi.
Doğu'm — benim gördüğüm, benim
yaşadığım Doğu.
Doğu'm — benim (yeniden) doğumum.

O, çok sonra geldi.
Kitap bitmeye yüz tutmuşken.
Açıkçası, Süryani'nin kitap diye verdiği
boş defteri bulduktan sonra
(Bölüm, LX; ss. 202/203)*.

* *O*'nun altbaşlığı olarak *Hakkâri'de Bir Mevsim*'i, bu romandan uyarlanan film için seçtim. Rimbaud'nun ünlü *Cehennemde Bir Mevsim*'inin bir sözcüğünü değiştirerek. (F. E. 1988)

114./

Pirkanis'ten (Hakkâri) bir not:
"Burdaki yaşamını yaz
bir zabıt kâtibi gibi.
Ama şimdi değil
burdan gittikten sonra.
Şimdi alacağın notlar
yazmak için değil
bellek için.

Bellekte oluşur
yazarın yansıttığı gerçeklik, unutma!"

Unutmadım.

115./

L. Sciascia, *Todo Modo*'nun bir yerinde
şöyle diyor:
"Yalnız karşılığı ödenmiş şeyler gerçektir.
Kafayla ve çekilen acıyla ödenmiş şeyler."

Gönlüm rahat: *O*'daki her sözcüğün karşılığı
ödenmiştir — kafamla ve çektiklerimle.

116./

Pirkanis'teyken aldığım sayısız mektuplarının
birinde sevgilim şöyle diyordu:
"Alışacaksın. Dağ başına, dillerinden
anlamadığın, senin dilini anlamayan
insanlara, ordaki yaşam koşullarına,
her şeye alışacaksın."

Oysa söz konusu olan alışmak değildi.
Anlaşmaktı.
Alışmak, hiçbir zaman, hiçbir durumda
istemedim bunu.
Alışmak, boyun eğmek demektir.
Bir şeye alışan kişi, her şeye alışabilir.
Zindana
işkenceye
çaresizliğe
ölümlere
eşitsizliğe...
Hayır, ne o insanlara alıştım Pirkanis'te
ne de içinde bulunduğum yaşama koşullarına.
Yıllar sonra, *O*'yu yazarken, yaratmaya
çalıştığım coşku, işte alışmamamın sonucu.

Bir idam hükümlüsüne
diyeceği son söz sorulduğunda,
"Hiçbir zaman itiraf etmeyin"
diye bağırmış.
Bir yazar olarak,
"Hiçbir zaman hiçbir şeye alışmayın!"
diye bağırmak istedim *O*'yu yazarken.

YENİ DERS NOTLARI
(1980-1990)

"Dil, bir alıntılar toplamıdır."
J. L. Borges

"Söz konusu ne olursa olsun,
bir şeyi tamamlamanın çağı
değildir çağımız.
Parçalar zamanını yaşıyoruz."
Marcel Duchamp

1./

Art-düşüncelerden tiksinirim.
Çok şükür hiçbir zaman, hiçbir alanda
art-düşüncem de olmadı.
Olsa olsa ön-düşüncelerim olmuştur.

2./

Gide (*Günlük*'ten):
"Derdimi güç anlatıyorum. Bunda da şaşılacak
bir şey yok: Söyleyecek yeni şeyler var."

3./

Gide (*Günlük*'ten):
"Rahatlatan değil, tam tersine en büyük çalışmayı
isteyen (gerektiren) kuram iyi bir kuramdır.
İyi bir kuram, bir ötekine geçmeye yardımcı
olandır."

4./

Eleştiri, yapıtın, bir sanat yapıtı olarak dilsel yapısını
açımlayabildiği oranda, kendi okuruna, o yapıtın içine
girmesine yardımcı olarak yarar sağlayabilir.

5./

Bernanos:
"Dikkat, hiçbir şey başaramayanlar, sizi altetmeyi başarırlar."
Biliyorum, biliyorum, ama onlar yalnızca bunu başarabilirler.

6./

Adnan Varınca geldi.
Çayını içerken René Char'ı sevip sevmediğimi sordu.
Gülümsediğimi görünce de, René Char'dan şu cümleyi (Fransızca olarak) söyledi:
"Bir kaya gibi doğmuşum, yarıklarıyla birlikte."

7./

Sözcükleri yalan-yanlış kullanan, cümle bozukluklarını üslup diye savunan yazarlar için:
"Sözcükler herkesin malıdır, ama cümle, yalnızca yazarın." *(Barthes)*

8./

Bugün, bir antikacıda uzun (15 cm. boyunda) bir iğneye benzeyen, gümüş, tutulacak yeri çiçek, tombak bir nesne gördüm.
İlk bakışta, bunun, kadınların kullandığı bir süs nesnesi olduğunu sandım.
Değilmiş; kitap sayfalarını çevirmek için kullanılırmış.
El yazmalarının aherli sayfalarını tükürüklü parmaklarla çevirmenin bayağılığından tiksinen, dahası kitaba duyduğu sevgiyi, saygıyı bir sanat nesnesine dönüştürmüş olan Osmanlıyı düşledim.
Ve tabii, kullanmak için olmasa da,
satın aldım bu nesneyi.

9./

Yapıtlarıyla bir mesaj vermek sevdasında olan bir yazar, bir sanatçı, bilerek ya da bilmeyerek, aynı zamanda okuruna, seyircisine *masaj* da yapmak sevdasındadır.

10./

Yazdıklarımı, yayımlandıklarından itibaren unutmak yolunu seçtim — önümde bir engel oluşturmasınlar diye.

11./

Ben otuz yıl önce neysem, şimdi de oyum, diyor, inançlarından söz ederken.
Değişen dünyadan etkilenmeyen inancın ancak dinsel bir inanç olacağının farkında bile değil.

12./

Yeni tanıştığım bir Frenk, Tanrı'ya inanıp inanmadığımı sordu.
İnanmadığımı söyledim.
Oysa ben inanıyorum, dedi.
Olabilir, dedim.
Ama ben, sizin inanmadığınız Tanrı'ya inanıyorum, dedi.

Zavallı düş yoksunu!

13./

Rimbaud'nun ünlü sözü:
"Je est un autre."

Nasıl çevirmeli?
Rimbaud, "Ben başkasıyım" demiyor,
"Ben bir başkasıdır" diyor.
Burdaki *ben*, Rimbaud'nun kendisi değil.

Ben, sizin bildiğiniz *ben* değilim.
Bende bir başkası var.
Ama her başkasında bir *ben* yok.
Rimbaud'nun sözü, sanırım, en az
sözcükle dile getirilmiş has sanatçının tarifi.

14./

Yaşamı boyunca bir kez mutluluğu tattığını söyleyen biri, bir gün şöyle dedi bana:
"Ah! İnsanlar bir kez mutluluğu yaşamış olsalardı, hiç değilse mutluluğu düşlemiş olsalardı, yeryüzünün düzeni çok çabuk değişirdi. Ne yazık ki, insanlar, çoğu kez, bir şeye sahip olmayı mutluluk sanıyorlar."

15./

Bir seçici kurulda, bir ressamın yapıtlarını savunurken, seçici kurul üyesi bir başka ressam "Ama bunlar sizin özel düşünceleriniz" dedi.
Bir an hiçbir şey anlamadım bu karşılıktan. (Saçmayı algılamak her zaman daha güç gelmiştir bana.)
Algıladıktan sonra, şöyle dedim: Doğru. Şimdi de sizin düşüncelerinizi dile getireceğim.
Ve, beni, kendi düşüncelerimi dile getirmekle suçlayan ressamın ağzından konuşmaya başladım.

16./

Özel düşünceler...
Çoğunluğun buna bile dayanası yok.
Bu nedenle olsa gerek, herkes, değişik sözcüklerle aynı şeyleri söylüyor ve böylece iletişim kolaylıkla sağlanmış oluyor. Kafalarını yormadan birbirlerini anlıyorlar.

17./

Yazdıklarımdan çok okuduklarıma bağlıyım.
Bir kitabım yayımlanmaya görsün, bir daha okumam.
Oysa on kez okuduğum kitaplar vardır.
Kendi kitabımdan bir şey öğrenemem.
Başkalarının kitabından ise çok şey öğrenebilirim.
Nasıl yazılması gerektiğini de, nasıl yazılmaması gerektiğini de.

18./

Yazdıklarımı unutmak yolunu seçtim.
Önümdeki engeller azalsın diye.

19./

Sanıyorlar ki, öykücü 100, 200,
bilemediniz 400 metre koşucusudur.
Romancı ise maratoncu.
Eğer bir benzerlik kurmak gerekse,
ikisini de 400 metre koşucusuna benzetirdim.
Bir ayrımla: Romancı 400 metre engelli.

20./

Susmak zorunda değilsin, konuş!
Konuşmak zorunda değilsin, sus!
Her iki buyruk da geçerli olabilir.
Adamına göre.

21./

İnancının tutsağı olma.
Ya inancım benim tutsağımsa?
Çok şükür böyle bir olasılık yok.

22./

— .....
— Ama bunlar sizin özel düşünceleriniz.

Bu "kaz"lığın, yazılı dile çevirisi şöyle:
"Kuşkusuz, burda dile getirilen görüşler, yazarın özel düşünceleri."
Bir başka deyişle, yazardan genel görüşler dile getirmesi bekleniyor.
Bu, şu öneriden çok mu farklı:
— Niçin bir sevgilin var? Geneleve gitsene.

23./

Ölümsüzlüğü amaçlayan sanatçı, yapıtıyla kendini özdeşleştiriyor demektir.
Bir sanat yapıtı, dış dünya ile iç dünyanın çatışmasından doğuyorsa, sanatçı yapıtıyla kendini nasıl özdeşleştirebilir?
Yapıtımın benden sonra yaşayıp yaşamayacağını nasıl bilebilirim?
Hattâ bunu nasıl isteyebilirim?
Ölümsüzlük ne sanatçının elindedir, ne de yapıtının niteliğinde.
Gelecek kuşaklardır (o kuşakların içinde yaşadığı toplumsal, kültürel ortam) bir yapıta ölümsüzlüğü verecek olan.
Oysa ölümsüzlük ne verilebilir, ne de alınabilir. Çünkü ölümsüzlük diye bir gerçek yoktur.

24./

L. Massignon'un *Klâsik Arap Edebiyatı Tarihi*'nden yorumsuz bir alıntı:
"İbni Abdul (XI. yüzyıl) en güzel kasidelerini dili kesildikten sonra yazmıştır."

25./

Jean Paulhan, bir mektubunda intihar konusunda şöyle diyor:
"İntiharda başkalarını horlamak, küçük görmek gibi bir şey var ki, bana hoş gelmeyen de bu."
Gariptir, cinayet konusunda böyle bir söz söylenemez. Adam öldürmenin (bu kez bana) hoş gelmeyen yanı belki de bu:
Kendini öldüren başkalarını küçük görüyor.
Başkasını öldürense, kendisini bile küçük görmüyor.

26./

Aynı yazar, bu kez, bir kitabında, şöyle yazıyor:
"Toplumun ve genel olarak dünyanın değişmesi gerektiğini görmemek için kör olmak gerek. Bu değişmenin yollarını benden daha bilgili kişilere bırakıyorum. Benim işim değil bu yolları araştırıp saptamak ve önermek. Politikacılardan istediğim bir tek şey var, dünyayı değiştirsinler, kabul; ama bunu yaparken, işe gerçekleri değiştirmekle başlamasınlar."
Bu alıntıdan sonra bir soru (kendi kendime):
— Gerçekler değiştirilmeden toplumun iyiye, doğruya, eşitliğe, özgürlüğe doğru değiştirildiği söylenebilir mi?

27./

— Yazarken, en çok kavramlar mı uğraştırıyor sizi, sözcükler mi?
— Kavramları da, düşünceleri de, duyguları da, düşleri de, gerçeklikleri de, sözcükleri de içeren dil.
— Peki yazmazken?
— İnsanlar.

28./

— Denizin renginin mavi olduğunu söyleyen genç dostunuza niçin şiir yazmayı bırakmasını salık verdiniz?
— Deniz mavi olduğu için.
— Aynı yanıtı veren bir ressam olsaydı, yanıtınız da aynı mı olacaktı?
— Bir ressama denizin ne renk olduğunu sormazdım ki. Olsa olsa dalgaların sesini betimlemesini isterdim ondan.

29./

— Sizce bir yazar, bir ressam, bir ozan, kendi yapıtının, öneminin bilincinde olabilir mi?
— Her zaman bilincindedir. Bu nedenle, bu konuda ağzını açmaz.

30./

— Bir şiiri, bir yazıyı, bir resmi anlamadığınız zaman ne yapıyorsunuz?
— Goethe'nin dediğini: Karanlık ve karışık olan benim kafam mı, yoksa sanatçınınki mi, ona bakıyorum.

31./

— Son bir soru: Öz mü biçimi doğurur, biçim mi özü?
— Siz ananızın çocuğu musunuz, yoksa babanızın mı?

32./

Yazmaya başladığımda, yaşadıklarımla yaşamadıklarım birbirine karışıyor.
Bir süre sonra, yazdıklarımdan hangilerini yaşadığımı, hangilerini yaşamadığımı ayrımsayamaz duruma geliyorum.
Yaşamadıklarımı, yazarak yaşıyorum.
Yaşadıklarım ise, çoğu kez, tümüyle değişiyor. Bu deneyimin, yalnız yazarken değil, yaşarken de geçerli olduğunu sanıyorum:
Yalnız yaşadıklarımız değil, yaşamadıklarımız da biçimlendiriyor bizi.

33./

Borges'in yapıtında aynalar ve yansımalar önemli bir yer tutar.
Bir yerde şöyle diyor: "Aynalar, kendilerinde olan değil, kendileri dışındaki gerçekliği yansıtırlar — üstelik ters olarak.
Sanat ise gerçekliği yansıtır, ama aynı zamanda kendi gerçekliğini. Ve yansıttığı görüntü, ters değildir."
Borges'in bu dediklerinden yola çıkarak
"Yaşamın Aynası" sanat yapıtlarının varolmadığını söyleyemez miyiz?

34./

Bir yaşam uyduruyorum.
Bir çocukluk yaşamı.
O yaşama sığınmak için değil, çocukluğumun yaşamından kurtulmak için.

35./

Eğer bir yaşamı yazıyorsan, başarmayı aklının ucuna getirme.
Çünkü her yaşam bir başarısızlıktır.
Dolayısıyla, yapıtının sonuçlarına önceden katlan.

36./

Bir yaşamın görüntüleriyle, bir romanın görüntüleri arasında bir uçurum vardır.
Ancak büyük romancılar bu uçurumu bir ölçüde doldurmayı başarmışlardır.

37./

Tanrı'ya inanan ve inancında inançsızlık kuşkuları olmayan biri romancı olamaz gibime geliyor. Ama şair olabilir.

38./

"Kendini tanı!"
Sokrates'in bu sözü iyi, güzel, ama yeterli değil. Kendini tanımak yetmez. Başkalarını tanımadan, sanmam ki insan kendini de gerçekten tanıyabilsin.
"Yazmak, diyor Blanchot, Ben'den O'ya dönüşmektir."

39./

Yazar, bugünü unutabilir.
Ama geçmişi unutamaz.
Başka bir deyişle, belleksiz yazar olmaz.
Peki yarının belleği, o nerde?

40./

Yaşamın kuralları yoktur.
Kuralsız sanat yapıtı yoktur.
Ne kadar yadsırsanız yadsıyın, kural kendiliğinden çıkar ortaya.

41./

Fanteziye Hayır!
Fantastiğe Evet!

42./

Yaşamda talihe inanırım.
Bir yaşamı değiştiren rastlantılara inandığım gibi.
Ama sanat yapıtında, ne birine, ne de öbürüne inanırım.

43./

Michelangelo'nun mermerden yonttuğu Musa'ya çekicini fırlatıp,
"Konuş" demiş olabileceğine hiçbir zaman inanmadım.
Söz konusu yontuyu, bu açıdan inceleyip, üzerinde bir "çekiç yarası" görmediğim için değil; sanatçının konuşmasını istediği bir kişi yaratmak için daha kolay yollar olduğunu bildiğinden kuşkum olmadığı için.
Romanlarda, öykülerde, oyunlarda konuşuyor insanlar. Onları konuşturan da yazarlar. Üstelik kafalarına çekiç atmadan başarıyorlar bunu. Ama bu konuşan kişilerin ismi var, cismi yok.
Kimi kez isimleri de yok, ya da Kafka'da olduğu gibi yalnız bir harf: K.
Yazarın yarattığı kişiler konuşacak da, Michelangelo'nun Musa'sı konuşamayacak... Bir saçmalık değil mi bu?
Mermere yontulmuş Musa konuşuyor, ama kendi sessiz diliyle.
Michelangelo'nun benimle konuşan Musa'sı, yaratıcısı ile mi konuşmayacaktı?

44./

Her sanat yapıtı bir kavgadan doğar: Yaşam, düşünce ve düş gücü arasındaki kavgadan.

45./

Çinli bir bilge şöyle diyor:
"Beyaz'ı bilen, ama mekânı Siyah olan kişi dünyanın ölçütüdür."

46./

— Varmak istediğin yeri bilip de oraya varamaman, yeteneksizliğinin dışında neyle açıklanabilir?
— Peki, varmak istediğim yeri bilmem, neyle açıklanacak?

47./

Hiçbir sanatçı, hiçbir sanatçıyı aşamaz.
Onun yarışı kendi kendisiyledir.
Yolunun üstündeki engelleri aşmak.
Belki yalnızca bu.

48./

Heidegger: "Yalnızlık birlikte varolmanın bir biçimidir."

49./

Sanatta sürekli yenilik isteğinin altında biraz da moda yattığı doğrudur. Özellikle günümüzde. Bu nedenle yeniliklere ad verilir: Dadaizm, Kübizm, Yeni Roman, Yeni Dalga, İkinci Yeni vb. Bu adları çoğu kez sanatçılar değil de başkaları verir.
Oysa modadan farklı olarak, sanattaki yeniliğin derin anlamında, varolan tüm değerlerden kuşku duymak yatar. Ve, bambaşka, yepyeni bir dünyanın varolabileceği inancı.

Malraux haklı: "Yetkinlikten çok yaratıcılık."

50./

İslamın resmi yasaklamış olması —
Peki İslam romanı da yasaklamış mıydı?
Niçin XIX. yüzyıla değin İslam toplumlarında,
bu arada Türkiye'de roman yok?

51./

Sanatta yenilik yadırganır ve şaşırtır. Hattâ alaya alınıp yadsınır —
dünya görüşleri ne olursa olsun
gerçek bir değişmeden korkanlar tarafından
insanın yaratıcılığından korkanlar tarafından
yaratıcılığın mutlak özgürlük demek olduğunu bilenler tarafından yenilikçi sanatın aynı örneklerinin (tüm sanatlarda ve yazında) hemen hemen aynı dönemde hem Nazi Almanyası'nda, hem sosyalist Sovyetler Birliği'nde yasaklanmasına, yakılmasına bir de bu açıdan bakmak gerek.

52./

"Sanatçı, görünmeyeni görünür kılandır" diyor P. Klee.
Peki görüneni görünmeyen kılan yazar-çizerlere ne ad vereceğiz?

53./

"Yapıtımın, bir gün beni sarakaya aldığını gördüm."
Borges'in bu sözlerini, günün birinde, bir kitabımın bana da söyletmesini isterdim.
Yaratıcısını sarakaya alan bir yapıt, bağımsızlığına, yaşaması için gerekli olan özgürlüğe ve nesnelliğe kavuşmuş demektir.

54./

Yalan, uydurma, dilin gücüyle gerçeğe dönüşür.
Yalanın dile gelişiyle, getirilişiyle ilgilidir bu.
Binbir Gece Masalları'ndan
Homeros'tan Yaşar Kemal'e değin böyle bu.

55./

Sanırım Beckett günlük tutmamıştır.
Oysa, hiç değilse benim gibi düşünenler için
çok ilginç ve aykırı bir günlük olurdu bu.
İnatla hep aynı şeyleri yazan,
yazdıklarını ancak ayrıntılarla derinleştiren
bir yazarın günlüğü, cümlelerle başlayan, sözcüklerle
süren, sonunda heceler, hattâ ünlemlerle sona eren bir
günlük.
Bu yazılmamış günlüğün
adını koydum bile:
SÖZCÜKLERİN GÜNLÜĞÜ.

56./

Yeni bir kitaba başladığımda,
— Tanrı yardımcın olsun diyor A.
Hayır, Tanrı yardımcım olmayacak.
— Niçin olsun ki?
Aramızda hiçbir dayanışma yok: Ben de ona yardımcı
olmadım bugüne değin.
Yalnızca sözcüklerin yardımını istiyorum.
Çünkü yalnızca sözcüklere sığınıyorum.

57./

— Bir çölde yaşıyorsun. Niçin bu çölün doğal koşullarını kabul etmiyorsun?
— Çünkü çok susuyorum. Hep susuyorum. Ve susuzluğumu hiç gideremiyorum.
— Oysa bu çölde doğdun sen de benim gibi. Senin susuzluğun olsa olsa bir özlem.
— Neyin özlemi?
— Dağların, ormanların, deniz kıyılarının.

58./

Az sözcükle çok şey anlatmak. Okuru adam yerine koymak.
Ondaki yaratıcılığa, düş gücüne inanmak.

59./

Zaman zaman bir Goya, bir Picasso, bir Matisse, bir Klee özlüyor gözlerim.
Sonra Goya'nın, Picasso, Matisse ve Klee'nin gözlerinin, yaşamlarının bir ânında özledikleri resimleri düşlüyorum.
Böylece, bir yolculuktur başlıyor.
Benim "Düşsel Müze"m de bu.

60./

Brecht'ten birçoklarını şaşırtacak bir cümle: "Toplum-dışı (*asocial*) eğilimlere hiç mi hiç karşı değilim; toplumsal-olmayan (*non-social*) eğilimlere karşıyım ben." *(Walter Benjamin, in Brecht)*

Bu da Günlüğünden (12.10.1949):
"Formalizmin düşmanları çoğu kez yeni ve çekici biçimlere karşı köpürüyorlar, tıpkı bazı yaşlı-başlı hatunların, güzelliği ve güzelleşme için yapılan çabaları, yosmalık ve frengi belirtisi olarak görmeleri gibi."

61./

Zeno'da Svevo'nun şu cümlesinin altını çizmişim:
"Eğer bu dünyada gerçek inancı bulabilseydim, başka hiçbir şeye el atmazdım."

62./

Yazdıklarım üzerinde bir tez hazırlayan bir öğrenciye, kendisine yardımcı olamayacağımı söyledim.
Ancak bazı "referanslar" verdim.
Ama onlar da gerçek referanslar değil. O öğrenci de, (diğerleri gibi) gerçek referansları (eleştirmenler gibi) bulamadı.
Kafka ile karşılaştırdılar yazdıklarımı. Bir insan yazdıklarının bilincindeyse, böylesi bir karşılaştırmadan gönenmez.
Bir dağ ile bir farenin karşılaştırılmasıdır bu.
Daha sonra, *O*, Almanca yayımlandığında, hemen hemen tüm eleştirilerde Kafka adı geçiyordu.
Bense, sürekli olarak karşımda belirecek bir kediyi bekliyordum, aslanı değil.

63./

V. Woolf, Günlüğünde, yazmaktan uzaklaşır uzaklaşmaz, boşluğun içine düştüğünü yazıyor.
Kafka'nın hemen her gün birine bir mektup yazmasının nedeni, kanımca bu duyguydu.

64./

"Umut çok uzun sürdü, artık umutsuzluğa dönüşmeye başladı."
(Kazancakis/ Günaha Son Çağrı)

65./

Etkilemeye değil, etkilenmeye eğilim gösteren biriyim. Benim gibi yazan genç bir yazar irkiltir beni, ama kendisi gibi yazdığım bir yazar coşku yaratır. Özellikle tanımadığım bir yazarsa ve yapıtını ilk kez okuyorsam.

66./

Umut değildi söz konusu olan, hayır umut değildi, bir yanılsama (*illusion*) idi. Ve şimdi ne biri var, ne öbürü. Umutsuzluk bile değil bu. Umudun olmadığı yerde umutsuzluk yoktur çünkü.

67./

Kimi yazarları okurken, diyor K., dilsizlerin konuşup körlerin okuduğunu düşünüyorum.

68./

— Nedir bu yaşam, yanılmalardan, umutlardan, umutsuzluklardan, aşklardan, aşk kırgınlıklarından, bunalımlardan, coşkulardan, yenilgilerden başka.
— Sözcükler... sözcükler... sözcükler...

69./

İnsanoğlu cennetten kovulduğunda dünyaya düşmedi, cehennemde buldu kendini.

70./

Eski iplikle yeni kumaş dokuyan gelenekçi ozanlara, ressamlara:
"Yaratıcı olmak isteyen, her şeyden önce yıkmayı, değer yargılarını havaya uçurmayı öğrenmeli."
Ben değil, yüz yıl önce Nietzsche söylemişti bunu.

71./

Artaud, iletmek istediğini iletememekten yakınıyordu.
Demek ki, Artaud'nun bize ilettikleri, iletmek istedikleri değildi.
Demek ki Artaud'nun bize gerçekten ilettiği, bazı şeylerin iletilmez olduğudur.

72./

Öyle bir üslup yaratmalı ki, yazarın kişiliğini yansıtmasın.
Yalın, saydam bir üslup.
Kime ait olduğu anlaşılmayan.
Herkesin olabilecek (hiç değilse günün birinde) bir üslup.

73./

"Biyoloji bilgini için, diyor Jean Rostand, sınıflar yoktur, yalnızca bireyler vardır."
Kimi yazarlar için de sınıfsal bireyler.

74./

Kimi geceler çığlık çığlığa uyanıyorum.
Kimi günler çığlık çığlığa yazıyorum — sessizce.
Birincisi karabasan.
İkincisi ne?

75./

Bir yazarın, yazdıklarını okurken yapacağı en acı
öz-eleştiri
şu tek sözcüktedir:
"Geciktim."

76./

Yaşam savaşı verir gibi yazmak.

77./

Picasso'nun ve daha birçok ressamın Cézanne konusunda söylediği "Hepimiz ondan geliyoruz" sözünü, hiç çekinmeden Kafka için söyleyebilirim: Bizler de ondan geliyoruz.

78./

"Yaşamda ve sanatta tüm yaptığımız, yaptığımızı sandığımızın kötü bir kopyasından başka bir şey değil."
(Pessoa)

79./

Birçok yazara uygulanabilir:
"Ne kadar çok yazılırsa o kadar az düşünülür." *(Valéry)*

80./

Yeni çözümler, öneriler getirmek değil, yeni sorular getirmek:
Nedir çağdaş sanat? diye soranlara verilecek en iyi yanıt.

81./

— Sen ağır-aksak yürümeye çalışırken, birileri kaygusuzca koşuyordu.
— Doğrudur. Varacağın yeri biliyorsan, ağır-aksak, dinlene dinlene yürürsün.
Bir amacın olduğunu sanıyorsan koşarsın.
— Bu nedenle mi koşanların çoğu yolda döküldü, ya da koşuyu yarı yolda kesti?
— Bunu ben bilemem. Ama onlara da sorma. Onlar hiç bilemez.

82./

— Niçin "Söyleyene bakma, söyletene bak" demişler?
— Söyleten insanoğlu olduğu için.

83./

Gide'in Günlüğündeki şu söz Ingres'in mi?
"İnsan yetenekli ise ne istiyorsa onu yapar; yok, eğer dâhi ise ne yapabiliyorsa onu yapar."

84./

Céline: "Yazılı dilde coşkuyu buldum ben..."
Eh, büyük bir yazar olmak için bu kadarı yeter.

85./

— Köpekler havlıyor kapımda.
— Ben onları insanken, köpekleşmelerinden önce tanımıştım.
Dolayısıyla korkacak bir şey yok.

86./

Bende iki kişilik var.
Biri yaratmak istiyor, öbürü yıkmak.
Yaratıcı olan hangisi, bilmiyorum.

87./

Yazarlığımın ilk yıllarında, yazdıkça, yaşamın bana gülümseyip kollarını açacağını ve onu tüm gerçekliği, tüm derinliği içinde kavrayacağımı düşünürdüm.
Yaşanmaya değer bir hayat!
Kırk yıl boyunca ne mi gördüm? Yaşamın tüm güzelliği, tüm çirkinliği, hattâ tüm çirkefliği içinde karşımda olduğunu. Benim de bu yaşamın bir parçası olduğumu.
Yaşamın gerginliği bu işte!

88./

René Char'dan:
"Bu adam düş gücünün yaralarıyla kaplıydı."
Tanpınar ise (hiç ilgisi yok, ama belki de var) bir mektubunda şöyle diyor:
"Hayat biz *individu*'lerin (bireylerin, F. E.) değil, zamanın devamıdır."
Yaşamı düş gücüyle, yaratıcılıkla birlikte düşündüğüm olmuştur.
Ama hiçbir zaman, Zaman'la eşanlamlı düşünmemişimdir.
Yaşamın bir süreklilik olduğu kesin. Ama bu Zaman'ın sürekliliği mi?

89./

Sanatta Doğu-Batı sentezine inananlardan değilim.
Sentezin olması için, bir tezin ve bir antitezin olması gerektir.
Oysa ne Doğu, ne Batı, ne tezdir ne antitezdir.
Dolayısıyla sentez yoktur. Olsa olsa bir etkileşme söz konusudur.
Bu da tek yönlü değildir.
Sanatçıda senteze değil, *authenticité*'ye bakmalı.
Authentique bir sanatçı Doğu'yu da Batı'yı da yapıtında barındıran sanatçıdır.

90./

Gerçeklik (*réalité*), gerçek (*vérité*/hakikat) değildir.
Gerçeklik, ancak bir sanat yapıtında gerçeğe dönüşebilir.

91./

Sartre *Carnet*'lerin bir yerinde şöyle diyor: Her istediğime kavuştum, ama hiçbir zaman dilediğim yoldan değil."
Ben de — ne yazık ki!

92./

İnsanın kendi kendini ne mene az tanıdığını, kendi yazdıklarını okurken algılaması... *(Valéry)*
Kuşkusuz küçük yazarlar-çizerler için söz konusu değil bu.
Onlar, değil kendilerini, toplumu, dünyayı, insanlığı anlamış ve yapıtlarında da bunu dile getirmişlerdir.

93./

Tüm yazarlık yaşamımı özetleyen bir cümle:
"Yaratmak, iletmek değil, dayatmaktır." *(G. Deleuze)*

94./

Yorumlamıyorum, ne doğayı, ne insanları, ne olayları.
Ne yazarken, ne çizerken.
Yalnızca, Foucault'nun deyişiyle "deneyselliyorum".

95./

Resim konusunda:
1. aşama : Resme bakmak
2. aşama : Resmi görmek
3. aşama : Resmi duymak
4. aşama : Resmi dinlemek
5. aşama : Resmi okumak
6. aşama : Resim

96./

Benim yazdıklarımda hiçbir "alegori" yoktur.
Eğer okur, onlarda bir "alegori"
görüyorsa, bu, benim değil, onun
kendi "alegori"sidir.

97./

Ne içerik, ne dışarık.
Ne biçim, ne içim.
Yalnızca yapıtın kendisi.
Yapıtın oluştuğu
ve konuştuğu DİL.

98./

Ne bireyden yola çıkılır, ne toplumdan.
Hem bireyden, hem toplumdan yola çıkılır:
Bireydeki toplumdan, toplumdaki bireyden.

99./

"Sanat yapıtı, diyor Sartre, bir
gerçek-dışılıktır *(irréel)*."
Gerçekliği aşmak:
1. Düşleyerek
2. Gerçeklikten yola çıkarak
3. Gerçekliği kopya ederek
4. Gerçekliği çarpıtarak
(deforme ederek)
5. Gerçekliğe sırt çevirerek...

Ne yaparsanız yapın, sorununuz
hep gerçekliktir. Soyut ya da somut.
Kopya ya da düş. Fotoğraf ya da çarpıtma.
Düş bile gerçekliğin düşü değilse, okura,
içinde yaşadığı ya da yaşamadığı
gerçekliği sezdirmiyorsa, inandırıcı,
gerçek bir düş değildir.

100./

Hepimiz belli sınırlar içinde düşünüyor
bu sınırlar içinde yazıyoruz.
Kendimizin sınırları.
Yeteneklerimizin, korkularımızın, yürekliliğimizin
sınırları.
İnançlarımızın sınırları. Dostluklarımızın sınırları.
Ne derler?'in sınırları.

Yukardaki not, 1963 yılının günlüğünden.
Daha sonra (Mayıs 1965), *Playboy*'da yayımlanan
Sartre'ın bir konuşmasından, bir başka deftere
şu alıntıyı yapmışım:
"Benim, bir aydın olarak görevim düşünmektir.
Hiçbir kısıtlama olmadan düşünmek, yanılmayı bile
göze alarak. Kendi kendime hiçbir sınır koymamam
gerektir. Başkalarının da bana sınır koymasına
izin veremem."

Sınırlar konusunda, Aragon'un da bir sözü var
(konumuz dışı, ama bazı yazar-çizerler için kayda değer):
"Gerçekçilik, doğal olarak,
kısıtlanmış olanın ortaya konuşu,
varolan sınırın yadsınmasıdır."

101./

— Niçin, hemen her aile
çocuklarının intiharından utanıp
gizlenmeye çalışır?
— Bunu bilmeyecek ne var:
Suçluluk duygusundan.

102./

Tolstoy'un *Anna Karenina*'sındaki bir cümlesindeki bir sözcüğü değiştirerek (aile → birey) diyorum ki: "Mutlu insanlar birbirine benzer. Mutsuzların ise her birinin kendilerince bir yaşamı vardır."

103./

Bu ne biçim ülke,
bu ne mene bir dönem.
İnsanların ağzı göt kokuyor.

104./

"İhtilal Rusyası'nda Mayakovski'yi çekemeyenler onu intihara sürüklediler. Latin Amerika'da küçük küçük entrikalar pek boldur. Başkalarını çekememek, kimi zaman bir meslek halini alır. Bu duygu, aşağılık İspanyol sömürücülerinden bize miras kaldı, denebilir." *(Neruda)*
Peki, bize kimden miras kaldı?

105./

Barthes'ın "Modern bir başyapıt olanaksızdır"
cümlesini okuduğumdan beri içim rahat.

Barthes'ın yazısı "Yazın, dilin ütopyası oluyor"
diye bitiyor.
Çünkü çağdaş yazar, önünde sonunda dil sorunuyla
karşı karşıya kalacağını biliyor. Artık ne
neyin anlatıldığı, ne nasıl anlatıldığı önemli.
Önemli olan ana-özdek dil nasıl oluşuyor?
Onu nasıl oluşturabilirim?
O nasıl bir sanat yapıtını oluşturabilir?

106./

— Niçin yalnızca geceleri yazabiliyorsun?
— Çünkü karanlık çöktüğünde hiçbir şey görülmüyor.
Ve o zaman, kafamın içindekiler ortaya çıkıyor.
— Ama onları, gündüz gözüyle görmüş olmalısın.
— Evet. Gündüz gözüyle görülenler gece sözcükleriyle
yazılabilir ancak.

107./

Erotizm
gerçek cinsel aşk yazını
moralist (ahlakçı) bir tutum gerektirir.
Çünkü ancak ahlakçı bir yazar
cinsellikle de ilgili her şeyin söylenebileceğine
inanır. Amacı, haz vermek ya da cinsel uyarıcılık
yapmak değil, duyurmak ve düşündürmektir.
Pornografi, yazının genelevidir.
Pornografik yazar ise bu genelevin maması.

108./

Gombrowicz, Günlüğünün bir yerinde şöyle diyor:
"Zihinsel varsayımların dışına çıkamayan sanatçı, bitik bir adamdır."
Peki ama nasıl kurtulmak bundan? Yapıyı nasıl kurmak?
Ortaya çıkanı nasıl denetlemek?
Tüm güçlükler (ya da güçsüzlükler) oradan (beyinden) gelmiyor mu?
Tüm sorular? Tüm sorunsallıklar?
Unutmak. Çok güzel. Ama unutmak için de onu harekete geçirmemiz gerekmiyor mu?
Beyin niçin yüreğin karşıtı olsun? Nasıl ki yaşamam için ikisinin de çalışmasına gereksinmem var, yapıtımın da onlara gereksinmesi var.

109./

Jean Genet'yi çıldırtacak bir imge:
"Geçen gece, düşümde tüm bedenimin sözcüklerden oluştuğunu gördüm." *(Abdelkebir Khatibi)*
Beni de çıldırttı.

110./

Jean Wahl'ın şu cümlesini Attilâ İlhan'a göndersem mi:
"Diyalektik, bir yöntem olmadan önce bir deneyimdir."

111./

Ödün vermemek önemli değildir.
(Çünkü herkes ödün vermiştir.
Ödün vermeyenler, zaten verecek
hiçbir şeyi olmayanlardır.)
Önemli olan verilen ödünün niteliğidir.
Kişiliğimden ödün verdim — ama o yalnızca
benimle ilgiliydi.
Yapıtımdan ödün vermedim — çünkü o
benim dışımdaydı.
Yapıtımda halka bile
ödün vermedim.

112./

Yaşla birlikte değişen — bedensel, zihinsel
binbir şeyden biri de beğeniler, beğeni sözcüğüyle
açıklanamayacak yeğlemeler: Dostoyevski on sekizimde
Tanrı'mdı, yirmilerimde eşsiz bir yazardı, Rusların
en büyüğüydü, Çehov'u okumaya dayanasım yoktu, ne
de Gorki'yi; Tolstoy'a evet, ama beni ne kendi dünyasına
çekiyordu, ne de benim dünyamı değiştiriyordu,
Savaş ve Barış'ı bile; bir hayranlık, evet, ama o kadar.
Bugün en büyük Rus, Gogol diyorum, eşsiz Gogol;
sonra Tolstoy, belki de Çehov, Çehov'un yalınlığını,
Dostoyevski'nin karmaşığına, Tolstoy'un görkemine
yeğliyorum.
Geçen yıllar, gençliğe ihanet mi ediyor, ya da, ya da...
ayaklarının yere basması mı bu?
Yirmi yaşımda da, elli yaşımda da aynı ilgi, hattâ tutku,
eksilmeyen tutkuyla okuduğum tek bir yazar var: Kafka.
Onun yazdıklarını, bir "mümin"in kutsal kitabını
okuyuşu gibi okuyorum.

113./

Yazarı, içinde yaşadığı ortama (topluma) bağlayan, yarattığı dildir. Ortak dilden yola çıkar yazar. Ama bu dili kişisel bir dil durumuna getirmek zorundadır. Ortak dille, hiçbir büyük yapıt yaratılamaz.

114./

Şiir şu ya da bu gerçekliği dile getirmeden de, bir gerçeği yansıtabilir: Kendi gerçeğini.
Gerçeği kapsayan değil, doğrudan doğruya kendisi gerçek olan bir şiir...

115./

Şaşıyorum, günümüzde "devrimci şiir" yazan ozanların hemen hemen tümü, küçük burjuva duyarlığından yararlanıyorlar.
O duyarlık da, söylemek gerekli mi, klişelerden oluşur.

116./

Bilmiyorum, daha kaç gün, kaç ay, kaç yıl yaşarım.
Ama kırk yıldır, uykularım uyku değildi; karabasandı, düştü. Dolayısıyla, bir ölü gibi uyumadım.
Ve karabasanlarımda, düşlerimden çok yararlandım.
Bir kitaptan, bir resimden yararlandığım gibi.
Dolayısıyla, yaşamıma geceleri de katmak gerek.
Hattâ özellikle geceleri — uzun, uykulu/uykusuz geceleri.
Böylece, yaşıtlarımdan daha yaşlıyım, daha yaşlı sayıyorum kendimi. Ölümü de, düş görmeyeceğim için sevmiyorum.

117./

Benim yazdıklarımın ana niteliği
bir hesaplaşmadır.
Toplumla hesaplaşma.
Kendi kendimle hesaplaşma.
Yazmanın aracı/amacı dille hesaplaşma.
Ve... bazı yazarlarla hesaplaşma.

Bu nedenledir ki
hiçbir tekkenin müridi olmadım.
Hattâ, herhangi bir tekkenin
şeyhi de olmak istemedim.
Bana benzeyen her genç yazara
izlemesi gereken yolu
kendi yolunu önerdim.

Benim hesaplaşmalarımda
yalnızca Tanrı ile
hesaplaşma yoktur.
Çünkü Tanrı yoktur.

118./

Kendi özgürlüğüm için yazıyorum.
Kendi özgürlüğüm içinde yazıyorum.
Kendimi özgür kılmak için yazıyorum.
Okur da, isterse, bundan kendince
dersler alabilir.

119./

Deha'nın uzun yıllara gereksinimi yoktur.
Yetenek ise, gelişmek için,
uzun, çook uzun yıllar ister.

120./

Kafka, hem yazan, hem yazılandır.
Çünkü yalnızca yazdığı *kadar*
olmayı seçmiştir o.

121./

Bir yazarın, okuruna, gerçek okuruna,
satır aralarında duyurması gerekenler:
1. Bana bağlanmayın
2. Bana inanmayın
3. Beni sorgulayın
4. Ben siz değilim.

Gerçek bir yazar, gerçek bir okur ister,
bir mümin değil.

122./

Çok uzağa gitmek istiyorsan
yolunu, yolundaki engelleri
bilmiyorsun demektir.
Biliyorsan, ancak çok yakına
gidebilirsin.

123./

Yazdıklarımdan daha fazlasını
biliyorum.
Her yazar gibi.
Ama bildiğim bu "daha fazla"nın
ne olduğunu henüz bilmiyorum.

124./

Bilgelikle saflık —
İkisi de aynı derecede
kendine çekmiştir beni.

125./

Her büyük resim, önünde
durdurur beni. Ben görmesem de
o kendini gösterir.

126./

Birçoğumuz kendi aramızda yazıyoruz.
Ama sanki milyarlara sesleniyor gibiyiz.

127./

Halk kültürüyle her zaman ilgilendim ve
bu kültürden yararlandım.
Ama bunu açıklamak gereğini
hiç duymadım.

128./

Biz Türkler yağmuru severiz, karı değil.
Güneşten de pek fazla hoşlanmayız.

129./

Yazmak — yalnızca yazmak.
Hattâ düşünmemek bile.
Ama sormadan nasıl yazılabilir?

130./

Her sanatçı, biraz *raté*'dir.
Çünkü erişmek istediği menzile
hiçbir zaman erişemez.

131./

— Aylarca kalemi eline almadın.
— Şimdi ne yazacaksın?
— Aylarca nasıl kalemi elime almadığımı.

132./

— Yazmak bir sorumluluk değil mi senin için?
— Hayır, değil. Daha çok bir zorluk.
— O zorluğu yenmek için yazıyorum.

133./

— Aşmak istediğin ne?
— Aşmak değil, ulaşmak —
Sözcüklere; sözcüklerin olanaklarına
sözcüklerin olanaklarıyla düşlerime
düşlemlerime.

134./

Gerçekliklerden yola çıkarak
düşleriz.
Ama düşlerden yola çıkarak da
düşleyebiliriz.
Kim bilir, belki böylece gerçekliğe
daha bir derinden varabiliriz.

135./

L. Olivier ile H. de Montherlant
arasındaki konuşma:
H. de Montherlant: "— Shakespeare'i
çok kırpıyor musunuz?"
L. Olivier: "— Oh, hem de nasıl! Ama aynı zamanda
ekliyoruz da."

136./

Biz yazarlar birer çöpçüyüz.
Hammaddemiz insanoğlunun çöplüğüdür.
Çöplükte gezinmeden
o iğrenç kokuyu içine çekmeden
yazar olunmaz.

137./

Doğu'ya gittiğimde Batı yanımdaydı.
Batı'ya gittiğimde de Doğu.

138./

Gelmiş geçmiş hiçbir yazar
Kafka kadar
kendi çöplüğünde eşelenmedi.

139./

İnsanoğlunun büyük değerleri
dağların doruklarında
ya da okyanuslarda değildir.
Çöllerde ve çöplüklerdedir.

140./

"Ben bir sözlüktüm" diyebilecek
bir tek yazar tanıdım: Shakespeare.

141./

Saksıya diktiğim çiçeği
sulamasam, biliyorum, ölecek.
Ama, biliyorum ki, bir başkası sulasa
gene ölecek.

142./

Ne güzel günlerimiz oldu, diyor O.
Ne güzel gecelerimiz oldu, diyor öbürü.

143./

Michelet, karısının aybaşı günlerinde,
iç çamaşırlarını gizli gizli koklar ve
bundan büyük zevk alırmış.
Büyük tarihçi bunları da yazabiliyor.
Hangi Türk yazarı, benzeri bir
saplantısını yazmaya cesaret edebildi?

144./

Gerçek bir okurla
gerçek bir yazarın
aynı kişide birleşmesi
çok sık karşılaşılan
bir olgu değildir ülkemizde.

145./

Bilgelik, niteliktir
nicelik değil.

146./

Tanrı'ya inansaydım bile
hoca ya da papaz olamazdım.

147./

"Onlara, hiç ilerlenmiyormuş gibi gelir,
onların yönünde ilerlemediğiniz zaman." *(A. Gide)*

148./

Kendisine toprak sahiplerini çok başarılı
bir biçimde betimlediğini söylediklerinde
Gogol şöyle demiş: "Ama ben onları betimlemedim ki!
Aslında onları görmüş bile değilim. *Ölü Canlar*'daki
tüm kişiler benden başkası değil."

149./

"Tarihte yalnız oyuncular değil, aynı zamanda seyirciler de bulunur; bir birey kimi zaman bir eyleme katılır, kimi zaman da gözlemi seçer. Hiç şüphesiz seyirciler arasında bir ayrım vardır: Bir, oynayıp kaybetmiş olan vardır; bir, oyuna girmemiş ama oyunu günün birinde katılmak düşüncesiyle çok yakından izleyen vardır; bir de hem oyuncu hem seyirci olan vardır. Bu sonuncusu oyuna katıldığı için oyunun derin anlamı üstünde düşünür." *(Karel Kosik)*

150./

"I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Commonwealth ile savaşa girdiğini öğrenen Avustralya'ya yerleşmiş göçmen Türkler, Avustralya hükümetine savaş ilan etmiş ve son Türke kadar çarpışıp ölmüşlerdir."
(Monique Fong)

151./

"In solis sis tibi turba locis." (Tibullus)
(Yalnızlığında kendine bir kalabalık yarat!)
Kafka gibi.

152./

"Felsefelerin iyimserliği yetmez bize." *(René Char)*
Peki, hangi iyimserlik gerek?
Yaşamın iyimserliği.
Ama yaşamın iyimserliği ya da karamsarlığı yoktur.
Yaşam, hem iyimser, hem karamsardır.
Şiir de öyle — René Char'ınki dahil.

153./

Her kişi, yazar olsun olmasın, günün birinde yaşamının öyküsünü yazmalıdır.
— Bizde yaşam öyküleri niçin yazılmaz? Araştırılacak bir konu.
Yaşamını ilginç bulsa da, bulmasa da.
(İlginç olmayan yaşam yoktur çünkü.)
Son yıllarda "basit" kişilerin yaşamlarının kitap olarak yayımlanması "basit" kişilerin yaşamının ne mene zengin olduğunu göstermedi mi? *(O. Lewis'in ve diğerlerinin kitapları)*
Bir yaşam öyküsü, sahibinin yaşamını (yaşamının şu ya da bu yönünü) temize çıkarmak, ya da bazı davranışlarını haklı göstermek için kaleme alındığında önemini yitirir.
İnsanı kurtaracak insandır.
Çünkü insanı Tanrı değil, insanın kendi yaratmıştır.
Bugüne değin, başucu yazarlarından birinde *(Marquis de Sade)* iğrençlikten ve zulüm düşüncesinden başka ne bulduğumu soranlara vereceğim tek karşılık bu olabilir.

154./

Renklerin anlamı yoktur.
Kırmızı, mavi, yeşil, siyah, beyaz...
Tek tek, ya da bir araya geldiklerinde bir resmi oluştururlar.
Resmin içindeki anlamdırlar. Ama bir sözcük-anlam değil.
Kendi dillerinden (görsellik) konuşurlar. Bu nedenle de, bir başka dile (sözcüklerin diline) çevrilemezler, dile getirilemezler.

155./

Aşmak istiyorsan, ilkin yola koyul.
Yol boyu ilerledikçe aşınmaktan kork.
Bil ki, bu ülkede korkmadan ilerlenilmez ve korkusuz yaşanılmaz.
Bunu bil ve insan gibi yaşa.

156./

Özgürlük, bir istemden, bir tutkudan çok, bir gereksinmedir.
Böyle olduğu içindir ki, özgür olmak için
hiç kimseye gereksinmen yok.

157./

Tanrı inancı —
Ya düş kısırlığı ya da düş zenginliği ister.
Bense ikisinin ortasında bir yerlerdeyim.

158./

Kuşkusuz, soru sormadan da yaşanır.
Eğer buna yaşamak denirse.

159./

Büyük Ruslar (Dostoyevski, Tolstoy başta olmak üzere) romancı olmakla yetinmez, kendilerini filozof, düşünür olarak görürler.
Ne büyük yanılgı!
Bir sanatçı olsa olsa, ancak kendisinden sonra gelen düşünürlerin esin kaynağı olabilir.
Kafka, halkını ve dünyayı kurtarmak için değil, kendini kurtarmak için yazıyordu.

160./

Ethik, estetikle olan ilişkisi içinde (bir sanat yapıtında) estetiğe dönüştüğü oranda dayanılabilir bir kavramdır.

161./

Estetikleşmemiş bir ethik, sanatın değil, felsefecilerin ve ahlakçıların ilgi alanına girer.

162./

Yanlış bir dille doğru bir cümle kurulmaz.
Romansa (ne yazık ki) cümlelerden oluşur.

163./

Romanın dili dediğimde Türkçeyi anlamıyorum.
Ne de Fransızcayı, Almancayı...
Yalnızca romana özgü, romanı roman yapan dili anlıyorum.

164./

Yaşamına korku egemen olabilir.
Ama yazıyorsan, hiçbir şeyden korkun yok demektir.
Varsa yazma.

165./

Sanatçının, yazarın hiç kimseye borcu yoktur.
Olsa olsa kendinden önceki birkaç sanatçıya, yazara.

166./

Düşteki gerçekle
gerçekteki düş
aynı şey değil.
Gerçekteki düş,
gün geçtikçe karabasana
dönüşüyor.
Düşteki gerçek ise
gerçeklikten çok uzak.

167./

Robert Pinget şöyle diyor:
"Söylenmiş olan hiçbir zaman söylenmiş değildir, çünkü başka bir biçimde de söylenebilir."
Hiç kuşkusuz.
Ama başka bir biçimde söylemek/yazmak söylememiş ve yazmamış olmak değildir.
Kalemden ya da ağızdan çıkan her sözcük söylenmiştir. Aynı kalem (ya da bir başka kalem) onu bir başka biçimde söyleyip yazabilir.
Böylece her şey değişir. Sina çölünde, bir avuç kum alıp çöle bırakan Borges'in dediği gibi:
"Çölü değiştirdim."

168./

İki tür umutsuzluk var: Biri edilgen, öbürü etken, Sartre'ın şu sözlerinde belirttiği gibi:
"Evet, dünya iğrenç, kötü ve umutsuz görünüyor. Bu rahat bir ihtiyarın umutsuzluğudur. Bu umutsuzluğun içinde ölecektir o. Bense, özellikle buna karşı koyuyorum, ve biliyorum ki umut içinde öleceğim, ama bu umudu kurmak (yaratmak?) gerek."
Sartre'ınki etken bir umutsuzluk — içinde yaşanılan koşullardan doğan. Ama özellikle bu nedenle bir umudu kurmak, bulup çıkarmak gerektiğine inandıran, bu umudu arayışın yollarını aşan.

"Umut içinde öleceğim." *(Sartre)*

169./

Ah! hiçbir zaman başaramayacağını bilmek —
Birtakım şeyleri başarmış gibi göründüğünde...

— Niçin yaşlandıkça daha hızlı, daha hızlı geçiyor zaman?
— Onu yadsıman için.
— Ama onu yadsırsam...
— O zaman hiç geçmeyecek, ya da sen geçip gideceksin.

170./

Yaşamı keşfetmek istedik.
Bununla da yetinmedik: Ona yön vermek istedik.
Bununla da yetinmedik: Dünyayı değiştirmek istedik.
Bununla da yetinmedik: Dünyayı değiştirirken insanları da değiştireceğimizi sandık.
Bununla da yetinmedik: Hiçbir şeyle yetinmedik ve hiçbir şeyi değiştiremeden göçüyoruz bu dünyadan.
— Hiç değilse şu koltuğun yerini değiştir.
— Yok, o, orda, olduğu yerde kalsın.

171./

Kimi kez, yazarken, el duraksıyor ve sanki sana soruyor:
Bunu nasıl yazarsın? Gerçek olmadığını, saçma olduğunu sen de biliyorsun. Niçin yazdırıyorsun bana bunları?
El bu soruyu sorduğunda, devam etme, hemen yırt at yazmakta olduğun kâğıdı.
Elini inandıramıyorsan, başkalarını nasıl inandırabilirsin?

172./

Sen benim bir cümlem olacaksın, diyor Bir Ses.
Cümlemiz zaten bir sesiz, diyor Bir Başka Ses.
Kimse'de yer alan bu konuşmayı, romanı yayımlarken çıkardım.
Çünkü anahtar niteliği var.
(Başka anahtar sözler var *Kimse*'de. Ama hiçbiri bunun kadar açık değil.)

173./

Sustuklarımı yazmaya çalıştım.

174./

Sanatçının ölümsüzlüğüne inanmıyorum.
Yazarlar, sanatçılar nasıl da ölümsüzlük duygusuyla yazıyorlar.
Büyük alıklık! Bir söz yazacaksın, bir resim yapacaksın, o resmin, o kitabın yüzyıllar sonra okunacağını düşleyip mutlu olacaksın.
Bu düşü görenlerin, büyük bir çoğunluğunun, yarının dünyası konusunda kafa yormamalarına ne demeli?

175./

Bir susku, bir başka suskuyu yansıttığında, bir başka suskuyla birleştiğinde bir çığlık olabilir.

176./

İnsan, her gün, bir ya da birçok kez aynanın karşısında bulur kendini. Ama neyi görmek istiyorsa onu görür. Saçına bakmak (düzeltmek) için aynanın önüne gelen kişi, burnunun ucundaki sivilceyi ya da gözüne oturmuş kanı görmez. Eline bir kitabı almış okuyucu için de durum budur.

177./

Bir büyü yapmıştım yıllar önce. Bugün, bu büyüyü bozmam isteniyor. Oysa tılsımın gizini unuttum. Büyü hiç çözülmeyecek.

178./

Mutluluk bencilliği gerektirir.
Bencilliği güçsüzlük olarak gördüm bugüne değin. Ama bugün, bencilliğin de bir güç gerektirdiğini görüyorum.

179./

Yazmayı bırakıp yeniden resme dönmeyi özlüyorum. Resimde sözcükler yok. Düşünce yok. Hayır, düşünce var, kavramlar yok (benim düşümdeki resimde). Renkler ve biçimler var. Ama resimde de duraksamalar var. Demek ki düşünce de var, sorular da var. Hiç değilse bazı ressamlar için. Resme otursam, ben de onlardan biri olacağım.
Demek değişecek bir şey yok.
Öyleyse yazmaya devam.

180./

Okunmamış kitapları okumak. Yazılmamış kitaplardan caymak.
Varolmayan bir Tanrı'ya inanmak.
Niçin bir çözüm yolu olmasın tüm bunlar?

181./

Ajar'ın *Pseudo*'sunu okuyorum. Tam içinde bulunduğum duruma uygun bir roman. Hiç değilse adı. Adam ne anlatıyor, ben ne okuyorum?
O kiminle konuşuyor, ben kiminle?
(Sanırım, hepimiz kendi kendimizle konuşuyoruz.)

182./

Günümü Céline'le geçirdim.
Okur-yazarlık garip bir şey.
Bu adamdan insan olarak tiksiniyorum (güçsüzlüğü, çarçabuk mayna edişi, Yahudi düşmanlığı, işgal sırasındaki tutumu...) ama yazar olarak ne denli büyük! Yalnız Fransız yazınının değil, çağdaş dünya yazınının önemli bir kişisi. Nasıl oluyor da, toplumsal görüşleri benimkiyle böylesi ters düşen bir adamın romanları bana çok yakın?
Yaratıcılığın, yaratıcıdan olan bağımsızlığı mı?
Bilmiyorum.

183./

Bugün. Yarın. Öbür gün.
Ama dün *de* var.
Geleceği düşünerek değil,
geçmişten kurtulmak için yazmak.

184./

Öylesine geceler var ki, ne yazdıkların yetiyor,
ne okudukların.
"İnsanoğlu kendi kendine yetmeyi bilseydi, en önemli
sorununu çözümlemiş olurdu."
Kimin sözü bu? Kafka'nın mı, benim mi?
Sanırım Kafka'nın.

185./

Bir saptama (yalnızlıkta): Özlenen biri yoksa,
yalnızlık da yok.

186./

Yalnızlığın doğa-ötesi hiçbir yanı yok.
İnsansı, yani doğal, o kadar.

187./

Yalnız adam yalnız geceleri yazabilir yalnızlığını.

188./

Herkes gibi, benim de bir içyüzüm, bir de dışyüzüm var.
Çoğu kez, beni tanıyanlar, bunları birbirine karıştırıyorlar.

189./

Çizgi romanların, arabeskin böylesi yaygın olduğu ortamda niçin "edebî" bir roman yazmak?
"Edebsizi" daha doğru olmaz mı?

190./

Sorumsuzluğu ve mutlak özgürlüğü seçtiğim gençlik günlerimde, sevdiğime şöyle dedim: "Bir adım atıyorsun, güzel. Ama niçin ikinci, üçüncü adımları atmıyorsun? İkinci adımı atmayacaksan, niçin attın birinci adımı?"
Yanıt alamazdım.
Bir yanıt mı bekliyordun?

Tabii yanıtı hemen her zaman olduğu gibi soruyu soran verdi:
"Çünkü daha yürümesini bilmiyorsun."
Bugün karşıma çıkıp da sorsa:
"O kadar koşan sen, bugün niçin adım başında tökezliyorsun?"
Ne yanıt verirdim?

191./

Korkum yeniden bunalıma düşmek.
Yeniden yaşamak o eski dayanılmaz günleri.

192./

En büyük güç ve en büyük güçsüzlük
En büyük çalışkanlık ve en büyük tembellik
En büyük yüreklilik ve en büyük yılgı
En büyük sevgi ve en büyük tiksinti...
Oldum olası aynı anda yaşadılar bende.

193./

Aşk kurtarır, diyor O.
Doğru.
Ama ilkin aşkı kurtarmak gerek.

194./

Yargıç ve hükümlü aynı hücrede buluştular.
Hükümlünün şaşkın bakışları karşısında, yargıç şöyle dedi:
"Ne istiyorsun, benim de sıram geldi. Beni yargılayacak birini de buldular. Şimdi, o da kendi sırasını bekliyor. Merak etme, yeryüzü yargıçlarla dolu."

195./

N. Sarraute bir yazısında Dostoyevski hayranlığından söz ediyor.
Beckett, Jules Renard'a hayranmış. Kafka, Flaubert'e.
Sait Faik, Lautréamont'a ve Kafka'ya.
Yaşar Kemal, Faulkner'in Çukurovalılığından söz ediyor.
Ama gel gör ki, bu yazarların yapıtlarıyla, hayran oldukları yazarlarınki arasında, en azından ilk bakışta, hiçbir hısım-akrabalık yok.
Bir başka nokta: Herkes bir ölüye hayran.
Çok şükür benim başucu yazarlarımın arasında yaşayanlar da oldu her zaman. Ve onların çoğunun etkilerini taşıdı yazdıklarım.

196./

McLuhan'dan altını çizdiğim bir cümle: "Söz (*parole*), insana, içinde bulunduğu ortamdan çıkıp onu bir başka biçimde kavrama olanağı veren ilk teknolojidir."

197./

Eğer, önünde sonunda, yazının alanına (okuyarak/yazarak) dönüyorsam, bunun bir tek nedeni var, o da alışkanlık değil, kendimi barındırabileceğim, konuşabileceğim bildik bir başka yerimin olmayışı.

198./

Estetik eğlence.
Hegel'in *Estetik*'ini çevirmek. Ama tümünü değil.
Altını çizdiğim cümleleri. Ve bunları anlaşılır kılmak için örneklemeye başvurmak. Resimlemek.
Estetik'in anlaşılması, ya da geniş kitlelere ulaştırılması amacıyla değil, eğlenceli bir çalışma yöntemini uygulamak için.

199./

— Umut — yarın.
— Umutsuzluk —
ne bir yengi
ne bir yenilgi
yalnızca bir olgu.
— Umutsuzluğun panzehiri — yazmak.
Niçin yazmıyorsun?
Yapıt ne denli umutsuzluğu dile getirirse getirsin (örneğin Beckett) gene de bir umuttur —
— Umutsuzluk bile insanoğlunun yaratıcılığının ölmeyeceğini kanıtlayan bir umut.
Marksçılık da bir umutsuzluğun (burjuva sınıfına olan umutsuzluğun) sonucu doğmamış mıdır?
— Hayır.

200./

"Kafka felsefeden bir şey anlamazdı — aşktan ya da müzikten de daha fazlasını anlamıyorum, derdi kendisi de." *(M. Robert)*
Bu doğruysa, felsefeden anlamak için filozof, aşktan anlamak için âşık olmak gerekiyor.

201./

Tanıdığım en büyük riyakârlardan biri geçende şöyle bağırıyordu: "Riyaya dayanasım yoktur!"
Aslında dayanamadığı riya değil, bir rakip.
(Tabii bu riyakârın bir *edebiyatçı* olduğunu söylemem gereksiz.)

202./

Düşlemek yasak!
Birkaç gündür bu yasağı uyguluyorum. Daha iyi... daha doğru... daha güzel... daha uyumlu... bir yaşamın (kendim için) düşünü yasakladım kendime.

203./

Totaliter ve otoriter düzenlerde erotizme izin yoktur.
Bu toplumların bireyi yadsımasından mı doğuyor bu?
Yoksa sanata ve törelere aynı mercekten bakışlarından mı?

204./

Erotik yazın (başta Marquis de Sade olmak üzere) kendime, içinde yaşadığım topluma, dünyaya başka açılardan bakıp değerlendirmeye iteledi beni. Marksçılığın başyapıtlarında olduğu gibi.

205./

Dickens konusunda Angus Wilson ile konuşan Patrick Réamoux şöyle diyor: "Dickens'ın alayında, her zaman komik bir yan olduğu düşünülür. Oysa, karşıtıdır doğru olan: Dickens'ta sözlerin çift anlamı vardır. Onunki trajik bir alaydır."
Türk yazınında böylesi bir a(o)lay yoktur. Alay, bizde ya yergidir ya dalga geçme.
Olaya gelince, gülmece-güldürmece.

206./

Aykırı bir bilinci geliştirmek —
Yalnızlığı derinleştirmek demektir bu.

207./

Bunamadan, damarlar kireçlenmeden, büyüklük, ölümsüzlük saçmalarına kanmadan bırakmak işi.
Ölümü beklemeden.
Ardından, Yaşasaydı daha kimbilir ne yapıtlar verecekti, dedirtmeden. Ardından, En verimli çağında öldü, diye yazdırtmadan, işi ölüme bırakmadan. Bu noktayı kendin koyarak. İşte bu. İstediğim bu. Gerçekleştirmek istediğim bu. Hepsi bu.

208./

— Bu davranış biraz intiharı ansıtmıyor mu?
— İntihar? Ne intiharı? Kimin intiharı?
İntihar ölüm demektir.
Yazmak ile yaşam eşanlamlı değil ki.
— Peki yaşamak ne? Yaşamanın anlamı?
— Soluk almak. Soluk vermek. Tümü bu.
— Gelecek...
— Hiç kimse gelmeyecek. Gelecek yok.
Ya da beni ilgilendirmiyor.
— Bunları yazabilir miyim?
— Yalnız bunları yaz.

209./

Öyle sanıyorum ki
bu ülkede
"ciddiye" alınmak için
ya önemsiz, sıradan şeyler
yazacaksınız
ya da "ciddi", önemli konuların
üzerinde kafa yoruyorsanız
bunları Fransızcadan, İngilizceden, Almancadan
yapılmış çeviriler olarak yayımlayacaksınız.
Bunların yazarı olarak
ister gerçek isimler verin
(Goldmann, Korch, Lukács, Heidegger...)
ya da birer isim uydurun.
İkinci yol daha mantıklı:
Hem hiç kimsenin bilmediği
bir yazarı tanıtıyorsunuz diye alkışlanırsınız,
hem de bunlar sizin takma adınız olur.

210./

Bugüne değin, varolmayan yazarlardan
birçok "çeviri" yaptım. Hattâ varolmayan
bir Türk yazarının, varolmayan bir kitabı üzerine
yazdım. Bir kul çıkıp da, "Kim bu yazar, ne zaman
yayımlanmış bu kitap?" diye sormadı.

211./

Eğer, yalnız kendine yakın
yazarları, şairleri okuyorsan,
eğer, karşıtın saydığın yazarları, şairleri
okuyup da, onların doğrularını göremiyorsan,
kendi küçük dünyanda
kendini bir dev sanarak
yaşayıp gidersin.

212./

C. Wilson, *Outsider*'da Van Gogh konusunda şöyle diyor:
"Yaşam, acı verici bir sorundur. Ona bağlanmadan
çözmek gerek bu sorunu."
Hiç sanmıyorum. Yazmak, yaratmak yaşamın dışına
çıkmak değil. Yaratıcının yarattığı dünya, içinde
yaşadığı dünyanın bir kopyası olmadığı gibi. Yalancı
bir dünya da olmadığı için.
Çeyrek yüzyıldır, yaşama bağlanarak, ama yazarak
çözmek istiyorum kendi yaşamsal sorunumu.
Çaresizlikte yazdım/yazıyorum.
Ama çaresizlik de yeni bir yaşam doğurabilir,
Shakespeare'in bir oyununda dediği gibi.

213./

"Gözüm çıksın ki..."
"Allah belamı versin ki..."
"İki gözüm önüme aksın ki..."
"Anam babam ölsün ki..."
Çocuk, yalanı gerçek kılmak için
böylesi "yeminlere" başvurur.
Nerde yemin varsa
orda yalan vardır.
Çünkü gerçeğin
çıkacak gözlere
Allah'ın vereceği belalara
ana-babaların ölümüne
gereksinimi yoktur.

214./

Gerçek *vardır*
dile getirilse de
getiril(e)mese de
tanığı olsa da
ol(a)masa da.
Yazılsa da, yazıl(a)masa da
zamanı içinde izini bırakır gerçek.
İzini bıraktığı için de
her zaman korur varlığını.
Yakamazsınız.
Yok edemezsiniz.

215./

Valéry: "Bir metnin gerçek anlamı yoktur."

216./

U. Eco'ya göre, "İçsellik ile dışsallık, madde ile ruh, iyilik ile kötülük, düşünce ile doğa arasındaki soyut ayrım Joyce'un *Ulysses*'iyle ortadan silinmiştir."

217./

Joyce: "Bana siyasadan söz etmeyin, beni ilgilendiren yalnızca üsluptur."

218./

Beckett, Joyce konusunda, "Gökten bir bombanın düşmesiyle, ağaçtan bir yaprağın düşmesi arasında bir ayrım yoktu kendisi için" diyor.

219./

"Gözleri görmeyen insana bir sadaka"
diyen bir dilenciye şöyle dedim:
"Ya dilsiz olsaydın, sadakanı nasıl isteyecektin?"
Bir an duraladı, sonra
"Yazardım" dedi.
Bu bilgece yanıtın karşılığı kuşkusuz
çok daha fazla ederdi, ama ben
yirmi liralık bir banknot sıkıştırdım
avcuna.
Ayrılmadan dilenciye şöyle dedim:
"Bir sadaka değil verdiğim. Bana verdiğin
yanıtın karşılığı. Kuşkusuz yanıtının karşılığı
daha fazladır. Ama tek bir sözcüğe
bu kadarı da yeter."
Bu kez aldığım yanıt şu oldu:
"Tanrı senden ve dilinden razı olsun."

220./

Kör kendini görür.
Babam gibi ilm-i simya ile uğraşsaydım,
altın elde etmek yerine
körler için bir ayna gerçekleştirmeye çalışırdım.
Altın *zaten* var.
Körler için aynaya ise
öylesine gereksinim var ki.

221./

Düş gücü bilinci aşabilir mi?
Bilinç her zaman düş gücünü izler.
Düş gücünün bilinci izlediği edimler
sanatsal değil, siyasal edimlerdir.

222./

Bir dostunuz "içerdeyken"
kendi kendinize
"Ben niçin dışardayım" diye sorduğunuz
oldu mu?
Evet.
Peki yanıtın ne oldu?
"Bilmiyorum."

223./

— Bir "barışsever" içeri atıldığında
tepkiniz ne olur?
— Savaşseverlerin dışarda yaşamaya hakları olduğunu
düşünürüm.
— Sizce dışarda yaşamak bir hak mıdır?
— Hayır, yalnızca bir şans.

224./

— Kör olmayı mı yeğlersiniz, sağır olmayı mı?
— Duruma göre değişir.
— Bugünkü durumda?
— Sağır, kör ve dilsiz olmayı.

— Bir insanın,
herhangi bir insanın yazgısı
yazınsal bir konu olabilir mi?
— Evet.
— Peki bir yazınsal yapıt,
herhangi bir yazınsal yapıt
bir insanın yazgısı olabilir mi?
— Evet. Hiç değilse yazarının yazgısı.

225./

Düş gücü geniş, ilgi çekici konuşmalar
yapmaya meraklı bir delikanlı sordu:
— Sanat sizce nedir?
Genel konularda konuşmayı sevmediğimi (özellikle bu konu sanat olduğunda) belirtiyorum, ve benimle bir devrimciyle konuşur gibi değil, bir marangoz, bir balıkçı ya da bir avcıyla konuşur gibi konuşmasını rica ediyorum. Aval aval yüzüme bakıyor. Sonra elindeki kâğıt kalemi çantasına koyup, özür dileyerek(?) ayrılıyor.

226./

Her zaman şuna inandım: "Bir düşüncenin tarihi, o düşüncenin kendisinden daha önemlidir." *(Hegel)*

227./

Kawapatha'nın intiharı.
A. gazetede okumuş, ondan öğreniyorum.
A.'ya şöyle dedim:
"Demek o da kendini ciddiye alanlardanmış."

228./

Kafka: "Yazınsal olmayan her şeyden, yazınsal tartışmalar dahil, tiksiniyorum."
Bense, tersine, başta yazınsal tartışmalar olmak üzere, yazınsal olan her şeyden tiksiniyorum.

229./

Yorumsuz:
Bugün öğrendim, Lehçede basın sözcüğünün karşılığı: *Prasa.*

230./

"Ben bir insan müsveddesiyim" diyor Kierkegaard bir yerde.
Ve ekliyor: "Bir krizde gereken biri olabilirim... yaşam için bir kobay."
Hiçbir başkaldırı yok bu sözlerde.
Ama bu baş eğme, uzlaşma da değil.
Kendini bilme ve...
... kendini (hayır, söylediğine bakmayın) insanlığa değil, kendine adamak.
Yaratı düzeyinde bu düşünceye gerçek yanıt bir yazardan geldi: Kafka.

231./

"Çölde ölenler cennete değil denize giderlermiş" der Erendira'ya meleksi Ulysse.
Marquez'in bu şiirsel karşıtlığını yaşamımıza aktaracak olursak, biz Türkler öldükten sonra cennete değil kitaplığa gideceğiz demektir.
Kimine göre cennet, kimine göre cehennem.

232./

W. Benjamin, Malnier'den alıntılıyor: "İlkel, kendinden, ve saf olan — nefret!.."
Faşizmin (sol ya da sağ) sanat anlayışını bundan daha iyi dile getiren (aşağılık) bir cümle okumadım.
Sanatın öğünç kaynaklarıdır bunlar: Saflık, kendindenlik ve ilkel-olma-hali.

233./

Yaratıcı kötümser olabilir.
Ama her yaratı iyimserdir.
Yaratılmış, ortaya konulmuş, insanlara sunulmuş olduğuna göre.

234./

Bacaklarının arasında bir yanardağı duymamış kişilerden (kadın ya da erkek) erotik bir yapıt beklemeyin.
Eros düşlerde yaşamaz.
Yalnızca bacak aralarında dolanır.

235./

"Hayatı sevmiyorum, demişti bana bir gün G.
Ama yaşamaktan korkunç bir haz duyuyorum."
Hayat dediği, (şimdi, otuz yıl sonra düşünüyorum da)
başkalarının hayatı olmalı. Ortak hayat. Hayatımız.
Demek ki yaşam başka bir şey.

236./

— Tanrı yazmamı istiyor.
— Hangi Tanrı?
— Herkesin Tanrısı.
— Peki sen ne yapıyorsun?
— Yazmamakta direniyorum.

237./

"*Finnegans Wake (Joyce)* herhangi bir şeyi ele almıyor, kendisi herhangi bir şey." *(Umberto Eco)*
Sizin anlayacağınız *yalnızca* bir kitap.

238./

Bir romanın toplumsal içeriği.
Dil.
Dilden daha önemli toplumsal bir içerik olabilir mi?

239./

Öz ve biçim karşıtlığı — hattâ birlikteliği: Gerçek bir saçmalık.
Çünkü bugüne değin, *Dâvâ*'nın, *Geçmiş Zaman Peşinde*'nin, *Ulysses*'in biçimini ve özünü *ayrı ayrı* gösterebilen hiç kimseyle, hiçbir incelemeyle karşılaşmadım.

240./

Daha çok olumsuz yaklaşımların yazarıyım.

241./

Kırk yıldır yazıyorum.
Hemen hemen.
On altı yaşımda, elime kalemi almak yerine, malayı, çekici, keseri almış olmayı yeğlerdim.
Olmadı. Bilmem niçin.
Kalemi, bugün, her ele alışımda çekingen, korkak ve acemiyim. Oysa elimdeki mala, çekiç, keser olsaydı, şimdi, kuşkusuz eşsiz bir ustaydım.

242./

Kolay yazdığımda çok korkarım.

243./

Çelişkilerle yazmak.
Yazarken çelişmek.
Yaşarkenki gibi.

244./

Roman yazmak için iktisat, toplumbilim, tarih çalıştıklarını söyleyen yazarlara sorasım geliyor:
— Arada bir, roman sanatı üzerinde de çalışmaya vakit bulabiliyor musunuz?

245./

Nasıl betimleyebilirim bu dünyayı?
Bu dünyanın içinde milyonlarca dünya var.

246./

Gerçekliği yaşıyor ve yadsıyorum.

247./

— İyimserler kötü yazar.
— Kim demiş?
— Valéry.
— Kötümserlerin iyi yazdığını da söylemiş mi?
— Hayır.
— Öyleyse?
— Onu ben söylüyorum.

248./

— Karanlıktan doğar ışık.
— Hangi ışık?
— Yaratıcının ışığı.
— Hangi yaratıcının?
— Karanlıktaki ışığı gören...

249./

Jean Genet
iliklerine değin tiksiniyor
kapitalist-burjuva toplumdan.
Özellikle kendi yurdundan, Fransa'dan.
Peki Genet
sosyalist bir toplumda
bir "yasa-dışı" olarak
özgürlüğüne sahip olabilir miydi?
Yazar Genet, böylesi bir toplumda
ortaya çıkabilir miydi?

250./

J. Genet, evet,
yetimhanede yetişti
mapushaneye düştü
ama yaratıcı yüzünü
ortaya koyabildi.
Sıradan bir yazar
olarak değil,
XX. yüzyılın
en büyük yazarlarından biri
olarak.
Böylece kabul gördü.
Ama gene de tek yataklı bir otel
odasında öldü.
Daha fazlasını da beklemiyordu.
Kitaplarının tüm gelirini de
bir Arap çocuğuna bıra..tı.

251./

Gene, J. Genet.
Fransızlardan ve Fransa'dan
öylesine tiksiniyordu ki,
Fransa'ya karşı olan herkese
gönül verebilirdi.
Almanlara gönül verdi.
Zencilere gönül verdi.
Araplara gönül verdi.
Fransa'ya onu bağlayan tek şey dildi.
Kuşkusuz bir başka dilde yazabilse
(Beckett örneğinde olduğu gibi)
o dilde yazardı.
Ama Fransızca yazarken de,
burjuvalara olan tiksintisini
öylesine dile yansıttı ki, dili,
o güzel Fransızcayı onların
elinden aldı.
Serserilere, eşcinsellere,
katillere, hırsızlara mal etti.
Onlar *için* bir dil yarattı.
Kusursuz, eksiksiz, yanlışsız
ve ... olağanüstü.

252./

Şimdiki zaman.
Geçmiş zaman.
Yeni bir kip:
Şimdiki-geçmiş zaman
(Türkçedeki geniş zaman bunu karşılamıyor mu?)
Geldim/Gittim/Okudum/Yazdım/Sevdim...

253./

Kültür mirası?
Evet.
Gelenek?
Hayır.
Geçmiş kültürün mirasçısı, geleneğin mirasçısı olmayabilir.
Böylece geleneğin tuzağına düşmeden, kültür mirasından da yararlanarak çağdaş ve yenilikçi olabilir.
Ancak ve böylece.

254./

Şu soruyu Beckett'e ancak Lütfü Özkök sorabilirdi (ve o sordu):
— Nobel ödülünden aldığınız parayı ne yaptınız?
Bu soruyu L. Özkök sorduğu içindir ki Beckett yanıtlamıştır:
— Bir katarakt ameliyatım vardı. O ameliyatı gerçekleştirdim.
(Tabii, Beckett eklemiyor: Arta kalanı da — ödülün % 90'ı olmalı — ihtiyacı olanlara dağıttım.)

255./

"... Çamurda da, başka yerlerde nasıl yürüyorsan öyle yürümek gerek.
Atları sürün, kaymayın."
Hayır, Kafka'dan değil, Apollinaire'den bir alıntı.

256./

Şu Lukács kadar aptal-akıllı bir düşünür görmedim.
İşte bir belge:
"Hiçlik bir efsanedir; tarih tarafından ölüme mahkûm edilmiş kapitalist toplumun bir efsanesi."
Ve bir ikincisi:
"Burjuva ideolojisinin oluştuğu dönemde, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'su ilk burjuva klasiği oldu."

257./

Kim ki, ölümsüzlüğü umar yaratısında,
yapıtı ile kendini özdeşleştirir.
Eğer yapıt, dış dünya ile iç dünyanın çatışmasından doğuyorsa
yazar yapıtıyla kendini nasıl özdeşleştirebilir?
Bu özdeşleştirme söz konusu olduğunda, okuyucunun da kendini yazarla özdeşleştirmesi geçerlilik kazanmaz mı?
Kazanırsa, okuyucu da kendini ölümsüz olarak göremez mi?
Görürse, bu bir yanılgı mı olur?
Bir yanılgıysa bu, yazarın yanılgısından daha derin bir yanılgı mıdır?

258./

Sevilmek, beğenilmek, alkışlanmak, üne kavuşmak için değil, anlamak ve anlaşılmak için yazmak.

259./

Bir romanı, bir şiiri
karanlık bulanlar,
hiçbir zaman, karanlığın
kendi kafalarında olup olmadığını
sormamışlardır kendilerine.
"Karanlık (diyor Valéry) uykuyu uyandırır."
Ayakta uyuyup da, Joyce'u, Kafka'yı, Canetti'yi karanlık kılanları uyandıracak bir söz değil elbet Valéry'ninki.

260./

"Hiçbir şey mutsuzluk kadar tuhaf değil... mutsuzluk, dünyanın en gülünç şeyi." *(Beckett/ Oyunun Sonu)*
Peki mutluluk?
De Gaulle, Malraux'ya, mutluluk kavramının düş gücü kısır kişilerin icadı olduğunu söylüyordu.
Ne mutluluk, ne de mutsuzluk —
Olmak.
Bu dünyada yaşar olmak.

261./

Beckett'in yazdığı anlamsızlık değil. O, kendi deyişiyle "anlamı arıyor — olmadığı yerde."
— Tanrım, ne ters insanlar var, diyor A. Niçin olduğu yerde değil de, olmadığı yerde?
— Yazarlık bu, diyorum. Olumsuz yaklaşım.
— Bence, *uzaklaşım*, diyor A.
— İşte yeni bir sözcük! diyorum. Uzaklaşa uzaklaşa da yaklaşabilirsin, unutma.
— Bilmediğim bir şeyi nasıl unutabilirim? diyor A.

262./

Marksçı düşünürlerin çoğunluğu, başta Lukács olmak üzere, çağdaş yazının şu yönünü hiç görmediler: Dili toplumun elinden almak, altüst etmek, böylece tüm kültür değerlerini sorgulamak ve bu yepyeni bir dille, burjuvanın artık kendi ideolojisini dile getirmesini önlemek.
İletişim kurmak.
Yalnız yazında değil, resimde de karşılaşılan olgu bu.
Yenilikçilere burjuvalar tarafından duyulan tepkinin (bilinçli ya da bilinçsiz) kaynağı bu.

263./

Bir cezaevi dili var.
Bir ölüm ilanları dili var.
(İkisi aşağı yukarı aynı.)
Bir erotik dil var.
(Türk yazınında pek az var.)
Bir politik dil var.
(Türk yazınında pek çok.)
Bir nevroz dili var.
Bir düş dili var.
Bir aşk dili var.
Sanat yapıtı bir DİL'dir.
Ama tek bu dil'ler değil.

264./

Tüm başarılarımın ardında
büyük ve derin
başarısızlıklarım yatmakta.

265./

"Bir iktidarla ne gibi bir ilişkim olabilir, ne bir köle, ne bir işbirlikçi, ne de bir tanık olmadığıma göre?" Zavallı Barthes, Türk aydınının muhalefetteyken bile iktidar düşü *gördüğünü* nerden bilsin.

266./

— Sen ağır aksak ilerlemeye çalışırken, onlar kaygusuzca koşuyordu.
— Doğru. Belli bir amacın varsa ve o amaca varmakta güçlük çekiyorsan ya da kendinden (yeteneğinden) kuşkun varsa, ağır aksak ilerlersin.
Bir amacın olduğunu sanıyorsan, kendinden de, o amacından da kuşkun yoksa, koşar adım gidersin.
— Bu nedenle mi, o koşanlar geri döndü, ya da koşuyu bıraktı?
Ya da hiçbir yönden rüzgâr esmiyormuş gibi, oldukları yerde sayıyorlar?
— Bunu ben bilemem. Ama onlara da sorma. Onlar *hiç* bilemez.

267./

Ahlakçı yazar, varolan bir ahlakı savunan değil, henüz varolmayan bir ahlakın sözcülüğünü yapan yazardır.

268./

Bilgelikle saflık —
İkisi de aynı derecede kendine çekmiştir beni.
Özellikle saflıktaki bilgelik.

269./

Kendi kendimin dostu olmayı
hiç beceremedim.

270./

"Tarihle avunmak çok üzücü bir şey."
Unamuno'nun bu sözünü, tüm tarih kitaplarımızın
son sayfasına koymadan
tarihimizden kurtuluş yok.

271./

"Sanatların ortaya çıkışını, sapık hayal gücüne sahip kişilere borçluyuz. Ressamların, ozanların, bestecilerin Kapris'i denilen şey, aslında onların deliliğinin (akıl bozukluğunun) uygarca yumuşatılmış şeklidir."
(*Saint Evremond'un bu cümlesini Foucault anıyor* Deliliğin Tarihi'*nde.*)

272./

Her an, her şeyin değişmesinden yana olanlardanım.

273./

İnsanların yıktıklarından çok yaptıkları, yarattıkları ilgilendiriyor beni —
sanat hariç.
Çünkü sanatta
yıkmadan yaratılamaz.

274./

Hiçbir toplumun düzeni bireyden yana bir düzen
değildir.
Bireyi *düzen* bir düzendir.

275./

Gördük, toplumsal kurtuluş yok.
Dolayısıyla, bireysel kurtuluş da yok.
Olsa olsa, bireysel sığınak/bireysel kaçış/bireysel
karşı-koyma/bireysel varoluş/bireysel mutluluk — varsa
eğer.

276./

Yaşamdan korkma.
Ölümden de.
Ne birinden kurtulabilirsin
ne de öbüründen.

277./

Kendi kendinle barışık olmak
çevrenle, toplumla, dünyayla
barışık olmaktan yeğdir.

278./

Günlük gerçeklikten,
yaşamın ayrıntılarından
ya da tarihten yola çıkarak
bir roman yazılabileceği gibi
daha önce yazılmış kitaplardan
(günlük, mektuplar, tarih kitapları, seyahatnameler vb.)
bir roman yazılabilir.
Çünkü onlar da yaşanmıştır.
Üstelik bir süzgeçten geçmiştir.

279./

Bir *nature-morte*
hiç de "ölü-doğa" değildir;
yaşayan resimdir.

280./

Yalnız kara-mizah değil, kızıl-mizah da var:
"Stendhal yoldaş Mao'nun yenilmez bayrağını
yükseltiyor..." *(L'Humanité Nouvelle)*

281./

Kendisiyle çelişmeyen
kendisiyle çekişmeyen
yazar-ozan-ressam
başkalarıyla çekişiyor demektir ki
iflah olmaz.

282./

Zamana karşı yazmak.
Zamanından önce ölmek.

283./

Edebiyat dünyasının
en büyük yapıtları
yaratıcılarını, yaratıcılarının
amaçlarını aşan yapıtlardır.
Shakespeare, Dostoyevski, Balzac, Kafka...

EK I
YAZ NOTLARI

1./

Yazları uzun okuyun, kısa yazın. *(Çin atasözü)*

2./

Fransızların ünlü sözü: "Gençler bilse, yaşlılar yapabilseydi..."
Ne olurdu?
Toplumsal yaşam, ülkemizde yazınsal yaşama benzerdi.

3./

Denize düşene ahtapot sarılır.

4./

Ölmüş yazarın kitabı yaşayanınkinden daha çok üşür.
Bu nedenle ölmüş yazarların kitapları,
özellikle yaz aylarında, daha çok okunmalıdır.

5./

Bir yazar, okura ayna tutuyorsa, okurun yapabileceği tek bir şey vardır: Yazara kıçını dönmek.

6./

Yumuşakçalar türünden hayvanların yalnız dilleri kemiklidir.

7./

Sabreden derviş daha çabuk ölmüş.

8./

İyi bir yüzücü karada ayağını kırmaz.

9./

Otoburlardan ozan çıkmaz.

10./

Sağır bile karşılıklı konuşur. *(Michaux)*

11./

Tanrı'nın seni çağırma saati geldiğinde, durma, saatini geriye al.

12./

Şiirdir *humour*. Güldürü ise, düzyazı. *(E. Jabès)*

13./

Bir karşılıklı konuşmada, bırak karşındakiler konuşsun.
Sen de onları dinleme.

14./

"Balina biti semirmez." *(Michaux)*

15./

"Kişiye özel."
Yaşamın en doğru, en yalın tanımıdır bu iki sözcük.

16./

Doğada yargıç yoktur.

17./

Sözcüklerin öcü korkunçtur —
anlamını bilmeden "filhakika" sözcüğünü kullanan bir yazarı, fillerin ezdiğini yazın tarihleri yazmasa da...

18./

Humour'un ilgisi yaşamla değil, ölümle. *(E. Jabès)*

19./

Sorguya çekilen bir yazara, "Dilinizin altında ne yatıyor?" diye sordular.
"Bir sözcük" dedi.

20./

Kendi düşüncelerini açıklamak için sana soru yöneltenlerden sakın.
Çünkü "bu gibiler" her şeyi bilirler.
Bir şey hariç: Senin de bir şeycikler bileceğini bilmeleri.

21./

"Büyük" yazarlarımızdan birinin tüm kitaplarını okudum.
Ve şunu gördüm:
Yalnız yanıtını bildiği soruları soruyor.
Ne küçüklük!

22./

Bir doğru, her sanatçıya, her yapıta uygulanabiliyorsa, doğru değildir.

23./

İlerleyebilmek için, körün bastona, *humour*'un kuşkuya gereksinimi vardır. *(E. Jabès)*

24./

Eleştirmen golünü ya ofsayt ya da penaltıdan atar.
Nedeni basit:
Hem oyuncu, hem hakemdir o.

25./

"Öylesine kişiler var ki,
ölümsüzlüğü onlarla paylaşacağımı bilsem,
tek başıma kalıp unutulmayı yeğlerdim." *(K. Kraus)*

26./

Mirasyedi ozan olmaz.

EK II

BERLİN RESİM NOTLARI (1989-90)

1./

Gözümün gördüğü ile
elimin görünür kıldığı aynı şey değil.

2./

Göz dinlerse (*Claudel*)
el de görür.

3./

Siyah ile beyaz arasındaki farkı
göz görür, el kavrar.

4./

Niçin unutmamak rengi?
Niçin renk yokmuş gibi
çizip boyamamak?

5./

Bir mürekkep lekesi
Kafka'nın bir düşü gibi —
Hiçbir şeyin yanıtı değil
soru bile sormaz.
Yalnızca bir boşluğu doldurur.
Tek işlevi budur.

6./

Boşluğu doldurmak için
her sanatın
her sanatçının
kendi yolu, kendi yordamı vardır.

7./

Önünde sonunda
imgeler kalır.
Yaşamın imgeleri değil
sanatın imgeleri.

8./

Her sanatçının kendince bir yeteneği vardır.
Yazıp-çizenin de.
Çizip-yazanın da.

9./

Sözcükleri bulamadığımda
imgeler yetişiyor imdadıma.

10./

Hiçlik, resimde boşluktur.
Kaos doluluk.
Kaos uzamın dopdolu halidir.
Bu dopdolulukta, ayıklayarak yaratır ressam
resminin uzamını (*espace*).

11./

Her bilinçli resimde
bilinçsiz bir yan vardır.
Sanat da orda başlar.

12./

Bir sözcük yazdığımda
onun anlamlarını bilirim.
Bir im çizdiğimde
onun anlamını bilmem.

13./

Resim sanatında
didaktik hiçbir şey yok.
Her şey diyalektik.

14./

Bir romanı, üç, beş, on günde okursunuz.
Bir resmi beş saniyede görebilirsiniz.
Bu hem sizin yeteneğinize, hem de ressamınkine bağlıdır.

15./

Tek bir siyah renk yok.

16./

Boş bir uzam gördüğünde
ressamın orayı doldurması gerektir.
Boşluğu çizmek istediğinde bile.

17./

Yazarken elim denetim altında.
Ben ne düşünüyorsam onu yazıyor.
Çizerken hiçbir denetim altında değil.
O ne çiziyorsa, ben onu izliyorum.
Anlaşma olmadığında resim yok ediliyor.
Hepsi bu.

18./

Yazıdan önce resim vardı.

19./

Gece yapılan resim
gündüz yapılana benzemez.

20./

Resim *de* okunabilir.

21./

Resimde de güreşte olduğu gibi
serbest ve greko-romen türleri vardır.
Ben serbest güreşiyorum.

22./

Ben bir yazar-çizerim.
Gündüzleri çizen
geceleri yazan.

23./

Sözcüklerin rengi olmadığı için
resme döndüm.
Siyah, beyaz, kırmızı, yeşil... sözcükleri
siyah, beyaz, kırmızı, yeşil olmadığı için.

Eğer resimlerimde beyaz varsa
bu yeterince siyah olduğu içindir.
Ve de tersi.

24./

Her şeyden önce
ressamın uzamı yaratması gerektir.
Ancak bunu gerçekleştirdikten sonra
resmini yapabilir.

25./

Resimdeki imlerin kendilerinden başka
anlamları yoktur.

26./

Benim resimlerim okunabilir.
Ama ilkin alfabesini öğrenmek gerek.
O alfabeyi henüz ben de sökmüş değilim.

27./

Resimde ezber olmaz.

28./

Doğada öykündüğüm hiçbir şey yok.

29./

Resimde Mutlak yoktur.
Olsa olsa Mutlak Anlar vardır.
Resme yansıyan ya da yansımayan.

30./

Elimi özgür bırakıyorum çizsin.
O çizdikten sonra oturup düşünüyorum.

31./

Sanırım biraz müzik var kimi resimlerimde.
Ama aynı zamanda yağmur. Hemen hemen tümünde.

32./

Her resim bir kültürü yansıtır. İster istemez.
Ressamın içinden çıktığı toplumsal kültür kadar
ressamın gönül verdiği kültürü de.

33./

Kimseyi hiçbir şeye inandırmak istemiyorum.
Ne yazdıklarımda
ne çizdiklerimde.

34./

Kişi anılarını yazabilir
resim yoluyla da.

35./

Ressamlara:
— Bir öykü anlatmayın resimlerinizde.
Herkes öykünüzü anladığını sanır, ama hiç kimse anlamaz.
Bu arada resminiz güme gider.

36./

Evet, her yaşam bir romandır.
Ama hiçbir zaman bir tablo değil.

37./

Resim yalnızca göz için değildir.

Bir romanın kişileri gibi
bir resmin çizgileri, lekeleri, renkleri de konuşur.
Ama bambaşka bir dilde.

38./

Ressam sessiz konuşur.

39./

Tuhaf: Gerçeküstücülük, resimde
écriture automatique nedir bilmedi.

40./

Yazının resme dönüşmesini izlemek için
Batı'dan Doğu'ya doğru bir yolculuğa çıkmak gerek.

41./

Yaşamda olduğu gibi, resimde de
rastlantılar önemli bir yer tutar.

42./

Rastlantı hiçbir zaman yıkamaz bir resmi.
Tam tersi yaratabilir bile.

43./

Japonca bilmiyorum.
Ama bir Japon hattını çok iyi okuyorum.

Japon hattındaki "Çıplak" sözcüğü
belki Batı resmindeki çıplaktan
daha çıplaktır.

44./

Resimlerimde
"deklare" edeceğim herhangi bir şey yok.
Ne Türk gümrüğüne.
Ne de Fransız, Alman, Hollanda... gümrüklerine.

45./

Ne yazında, ne resimde duyarlık yetmez.

46./

Dünya her geçen gün değişiyor.
Her geçen gün daha hızlı dönüyor.
Resim de.

47./

Her zaman daha öteye gitmek gerektir.
Ama nereye gideceğini bilerek.
Böylesi bir sanatçı yolunu yitirse de
gene bir yere varır.

48./

Her çizgi, her tuş, her renk, her nokta
bir edimdir.

49./

Dünyaya bir gözümle bakıyorum.
Resimlerime öteki gözümle.

50./

Dinle beni, diyor Beyaz.
Bak bana, diyor Siyah.
Hangisini dinleyeyim?

Her ikisini de dinliyorum.

51./

Kendimi resmin içinde buldum.

52./

Artık sözcükleri de okumuyorum
onlara da bakıyorum, görmeye çalışıyorum.

53./

Bir DO ya da LA notasını resmetmeyi
bir *nature-morte* ya da bir *paysage* resmetmeye
yeğlerdim.
Sesi renge dönüştürmek — imkânsızı denemek.

54./

Siyahın sesini dinleyin.
Ama beyazı da unutmayın.

55./

En sonunda işte baş başayız, diyor bir resimde
Siyah Beyaz'a.
Ne güç birlik, diye yanıtlıyor Beyaz.

56./

Kımıldayan, kımıldayan, hiç durmadan kımıldayan
ve kendini genişleten, yayılan bir uzam (*espace*)
yaratmak gerekiyor
eğer (resimde) bir yerlere, yeni bir yerlere
gitmek isteniyorsa.

57./

Uzakdoğu ve İslam Hat sanatı
saf plastik sanattır.
Özleri, okunmayı değil, bakmayı, görmeyi ve düşünmeyi
gerektirir —
tüm plastik sanatlarda olduğu gibi.

58./

Siyah soruyor:
— Ne var, ne yok?
Beyaz yanıtlıyor:
— Kar yağıyor.

59./

Siyahın savı:
Geceleri daha iyi konuşup anlaşır insanlar.

60./

Gündüzleri bakılır.
Geceleri görülür.

61./

Gece gündüzün uzantısıdır —
düşlerle kaplı.

62./

Beyaz, siyahın düşmanı değil
dostudur.
Beyaza gönül vermemiş siyah — ne yalnızlık!

63./

Karşıtlığı aramak.
Siyahla beyaz arasında değil.
Siyahla siyah arasında.
Beyazla beyaz arasında.

64./

Doğada çizgi yok.
Ama leke var.
Yaşamın lekesi.

65./

Bir sözcüğü ansımayabilirim.
Ama bir rengi, hiçbir zaman unutamam.

SON DERS NOTLARI
(1995-96)

1./

"Ben, aşkta da, mutluluğu değil, aşkı aradım"
diyor A. Breton.
Tanrım! Bugün söyleyeceğimi, bir başkası
dün söylediyse, benim elimden ne gelir.
"Dene" diyor bir ses.
Deniyorum: Ben mutlulukta bile mutluluğu
değil, aşkı aradım.

2./

Hayat otobüs değildir, durakları yoktur.
Hayata, bir gün bıraktığın yerden, yeniden
başlayamazsın.

3./

Ah! Bir gün, bir gün daha, bir gün daha...
İşte hayatın süreci: solumak.

4./

Hayat, sanıldığı gibi, her zaman
ileriye doğru gitmez, kimi zaman
durur ya da geri gider.

5./

Tek başına bir filme gidersin. İki kişi olarak
çıkarsın.
İki kişi bir filme gidersin. Tek başına çıkarsın.
Hayat değil, film bu.
Sen seçeceksin.

6./

Hayatım roman.
Keşke şiir olsaydı.

7./

Yaşam gibi, zaman da, orda ve burda aynı değildir.
Burdaki bir dakika, orda 90-100 saniyedir.
Burdaki bir hafta, orda bir aydır. Ordaki bir yıl,
burda bir mevsimdir, vb.
Koşarak yakalayamazsın zamanı.
Seyrederek izleyebilirsin belki.
Değişkenliğini.
Kendini.

8./

Dünyayı ve insanoğlunu değiştiremezsin.
Hiç değilse kendi dünyanı değiştir.

9./

"Tanrı aşkına!"

Böyle yakınanlara kulak asma.
Çünkü onlar, ne Tanrı'ya ne de aşka
inananlardır.

10./

Tanrı'nın günü... diyorlar.
Peki geceler, onlar kimin geceleri?

11./

Tanrı, kendini yaratırken, dünyayı da *o arada*
yaratmış olmalı.

12./

Tanrı tanımlanabilir.
Aşk tanımlanamaz.
Biri varolmadığı için.
Öbürü her yerde, her zaman
var olduğu için.

13./

Şeytan gülerken, melekler ağlar.

14./

"Yaşamın onun içine girmesi gerekti, o yaşamın içine girmeksizin."
Flaubert'in "sanatçı"dan söz eden bu cümlesi kadar, Kafka'yı tarif eden bir yazı, bir kitap okumadım.
Kafka, yaşamın içine girmedi. Bunun için gereken her şeyden yoksundu sanki.
ama yaşam onun içine öylesine girmişti ki...

15./

Kafka ile Tanrı arasında garip bir ilişki olduğu söylenebilir.
Kafka, Tanrı'nın varolup olmadığını bilmiyordu. Yani inançlı biri değildi. Dolayısıyla sürekli sorular yöneltiyordu.
Tanrı ise Kafka'nın varolduğunu biliyordu. Sürekli kendisiyle ilgili sorular yöneltiyordu ona.

16./

Bittiğini bildiğin halde asılmaya devam etmek...
Kafka buna yakın bir şey söylüyor.
Bizse, çocukluğumuzda, "Asılma depoya gider" derdik.

17./

Kafka, seksen yıl yaşasaydı, 1963'te ölecekti.
Böylece yazdıklarının çoğunun gerçekleştiğini görecekti.

18./

Kafka'nın mektupları aşk mektupları değildir.
O, öykü yazmak yerine, mektup yazmıştır.
Düş gücü her zaman alestâ, yazarın emrinde olmadığı,
ama kadınlar, hep orada, bir mektup uzaklığında
oldukları için.

19./

A. Dino'nun sözlerinden:
"Göz dünyaya açılan bir penceredir,
pencere kapanıp iki pancur çivilenince,
ressamın işi bitti demektir."

20./

Ne güzel gözleriniz var, dedim.
Onlar benim değil, dedi.

21./

Geçen günler gelecek günlere eklenmez.

22./

"Ah! Bir özgürlük olsa!"
N'olurdu?
Fikret Muallâ, "... Yani, diyor, para
kazanmak için çalışmak olmasa."
N'apardın?
"İnsan ne güzel şeyler yapardı"
diyor ressam.

23./

"Konuşmazsam öleceğim" diyor II. Richard.
Yanıt: "Konuş sefil yaratık."
Biraz sonra ekliyor:
"Herkesin bildiğinden başka bir şey
söylediğim yok."
Oysa herkes bilmiyor. Herkesin bilmesi için
birinin söylemesi, *dile getirmesi* gerekiyor.
İşte o zaman *herkes bilebiliyor.*

24./

"İnsan anlamadığı şeye sahip olamaz."
Goethe'nin bu sözleri doğru olsaydı, ben
varlığıma sahip değildim şu anda.
Bir hiçtim.
Belki de öyleyim.
Belki de Goethe haklı.

25./

"Biz iz bırakan bir yara bırakır" diyor Michaux.
Ah! Michaux
yaralıyım
yaralısın
yaralı

26./

Hölderlin tımarhanedeyken
şiiri, dağlarda, ormanlarda
dolaşıyordu özgürce.

27./

Japonlardan hoşlanıyorum.
(Yemeklerinin yenmez bulduğum halde.)
Kısa boylular. Şiirleri de kısa kısa.
Ama usta bir dalgıcın ulaşamayacağı derinlikte.

28./

Yıkmasını bilmiyorsan yapamazsın.

29./

"Orda olmak" diyor filozof.
Başka nerde olabilirim ki?
Belki burda. Bu beyaz sayfa üzerinde.
Cim karnında bir nokta olarak.
"Cim karnında bir nokta"
işte *varlık* kavramının olağanüstü Türkçesi.

30./

Eskilerin göz nuru dedikleri, harfler olmalı.

31./

Şaşırtıcı sözcüklerden sakın.
Düşündüren sözcükler iyidir.
Ama en iyisi düş gücünü güçlendiren
sözcüklerdir.

32./

Yalancının mumu gece gündüz yanar.

33./

Tek doğru: Sürekli yalan!

Yalan ve dolan.

34./

Size dayanacak birileriyle değil,
sizin dayanabileceğiniz birileriyle
girin dayanışmaya.

35./

Çöle doğru yola koyulmadan önce
dağların doruğuna bak.

36./

Çölde dürbüne değil, mataraya ihtiyacın var.

37./

Son yolculuk?
Acaba?
Belki de ilk gerçek yolculuk olacaktır bu.

38./

Son yolculuğuna çıkarken
yanına hiç değilse bir düşmanını al.

39./

Son soluğunda geleceği düşünme.
Geleceğin yok. Geçmişin ise bir düş.

40./

Önemli olan adım değil. Kalması gereken ad değil.
Kalması istenen birkaç sözcük. Yarın da aynı anlama
gelecek ya da yeni anlamlar yaratacak olan.

41./

Önünde sonunda, son uykunu bir çukurda uyuyacaksın.
Neyse ki düş yok.
Gece yarıları, soluk soluğa uyanma da yok.
Uyurken çürüyüp gideceksin.

42./

— Ölümün eşiğinden döndüğünü söylemiştin bana.
— Evet.
— Nasıl bir ölümdü bu?
— Geleceği olmayan. Doğrusunu istersen geçmişi de olmayan.
İlle de öğrenmek istiyorsan şimdisi de pek yoktu. Yalnız o
vardı, bir de ben.
— Sonra n'oldu?
— Eşiğinden döndüm.

43./

Gül solar. Ses kesilir. Elma çürür.
Göz görmez. Dere kurur. Kulak duymaz.
Böyle yavaş yavaş terk etmeye alıştır
kendini — dünyayı.

44./

Hayır, ruhumu hiç kimseye teslim etmeye niyetim yok.

45./

— .....
— Tüm bu söylediklerini, keşke doğmadan önce düşünseydin.